

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 02.07.2021

Makale Kabul | Accepted: 02.12.2021

Atıf | Cite as: Oder Kutluer, "Kafkas Albanlarının Kimliği", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), Aralık 2021, s. 35-59.

KAFKAS ALBANLARININ KİMLİĞİ

Oder KUTLUER*

Öz

Araştırmamızda ilk önce Alban kimliği ifadesinden neyi anlamamız gerektiği üzerinde durulmuş, sonrasında ise Alban kimliği meselesinin siyasi ve ideoloji bir mahiyet kazanmasının sebepleri araştırılmıştır. Bu hususta Azerbaycan Ermenistan münasebetlerinin konunun siyasileşmesine tesiri, hem *Albanya Tarihi* eserinde hem de günümüzde Ermenilerin Albanlarla ilgili iddiaları gösterilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Albanların kimliği meselesinin Azerbaycan Türk Tarihçiliğinde ne şekilde ele alındığı verilmiş, Alban kimliğinin ele alınmasında siyasi, ideolojik etkenler tespit edilmiş ve ardından ise Albanların tarihinden bahseden *Albanya Tarihi* eserinde Alban kimliği meselesi araştırılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Alban alfabesi ve bu alfabenin Ermeni Alfabesi ile benzerliği, Ermeni müellif tarafından hazırlanıp hazırlanmaması meselesi de araştırılmıştır. Son olarak ise Alban kimliğine değinen çalışmalardan ve *Albanya Tarihi* eserinden elde edilen bilgiler doğrultusunda problemin sonucu verilmiştir. Albanların kimliği meselesi üzerine doğrudan konuyla ilgili olmayan muhtelif çalışmalarda kısa şekilde değinilmiş olsa da, doğrudan Alban kimliği üzerine yoğunlaşmış araştırmalara rastlamak çok zordur.

Anahtar kelimeler: Kafkas Albanyası, Ermeniler, Hristiyanlık, Kalankatuklu, Güney Kafkasya.

IDENTITY OF CAUCASIAN ALBANIANS

Abstract

In our research, firstly, what we should understand from the expression of Albanian identity was emphasized, and then the reasons for the Albanian identity issue to have a political and ideological character were investigated. In this regard, the influence of the relations between Azerbaijan and Armenia on the politicization of the issue, both in the History of Albania and today, the claims of Armenians about Albanians have been tried to be shown. Then, how the issue of identity of Albanians is

* Doktora öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, oder.alizade.t.c@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9757-9634

handled in Azerbaijani Turkish historiography is given, Political and ideological factors were determined in the discussion of Albanian identity, and then the issue of Albanian identity was investigated in the History of Albania, which mentions the history of Albanians. At the same time, the Albanian alphabet and its similarity with the Armenian alphabet, whether it was prepared by the Armenian author or not were investigated. Finally, the result of the problem was given in line with the information obtained from the studies on Albanian identity and the Albanian historical work. Although the issue of the identity of Albanians has been briefly addressed in various studies not directly related to the subject, it is very difficult to come across research that concentrates directly on Albanian identity.

Keywords: Caucasian Albania, Armenians, Christianity, Kalankatuklu, Southern Caucasus.

Giriş

Albanlar M. Ö. IV-III. yüzyıllardan başlayarak M. S. VIII. yüzyıla kadar adları farklı tarihi kaynaklarda geçen, Güney Kafkasya'nın doğusunda yaşamış halklar topluluğudur. Albanların kimliği meselesi araştırılmaya çalışılırken ilk önce Albanlar ifadesinden neyi kastettiğimizi ve neyi anladığımızı, daha doğrusu Albanlar dediğimizde neyin anlaşılması gerektiğinin belirlenmesi gerekmektedir diye düşünüyoruz. Konuyla ilgilenen ve ilgilenecek olan araştırmacıların belirlemesi gerektiğini düşündüğümüz kilit sorular şunlardır: a) Albanlar olarak adlandırdığımız halk M.Ö. IV. yüzyıldan M. VIII. yüzyıla kadar aynı bölgede mevcut olmuş tek düze vahit bir halkın mı adıdır? b) Alban adı altında birbirinden dil, kültür olarak farklı halklar var mıdır? c) Alban adlandırması genel bir siyasi adlandırma mıdır? ç) adını diğer halklara da vermiş ayrıca bir Alban halkı var mıdır? d) Alban adıyla bildiğimiz bir halklar topluluğuyorsa bizlerin genel anlamda bir kimlik arayışı yapmamız ne dereceye kadar sağlıklı ve isabetli olacaktır? Bu soruların doğurduğu problemler çözüldükten sonra Alban kimliği meselesinin daha şeffaf bir şekilde araştırılmasının mümkün olacağı kanaatindeyiz.

Alban Kimliği İfadesinden Ne Anlıyoruz?

Alban kimliği meselesi, konuyla ilgili çalışmalarda ilk olarak söz konusu kimliği ifade eden Alban adı üzerinden araştırılmaktadır. Ancak bu yöntem bazı durumlarda köken araştırmalarında aladacağı neticeler ortaya çıkarabilmektedir. Albanların kimliği ile ilgili Azerbaycan Türk tarihçiliğinde aşağıda değindiğimiz bazı çalışmalarda da görüldüğü üzere Albanya kelimesi üzerinden yola çıkılarak Albanların kimliği ile ilgili muhtelif fikirler seslendirilmektedir. Albanların kimliği ile ilgili Albanya kelimesinden yola çıkılarak yapılacak olan değerlendirilmelerde dikkat edilmesi gereken en önemli husus Albanya adının ülkeye veya halka hangi sebeplerden dolayı verildiğinin kesinleştirilmesidir. Yani bu adın, neden neşet ettiği ve bir ülkeye veya halka verildiği belirlenmelidir. Aynı zamanda bu adın Albanlar olarak bilinen halkın kendilerini ifade ettikleri ad olduğu mu, yoksa dönemin müverrihlerinin adlandırmaları mı olduğu tespit edilmelidir. Çoğu zaman bu hususlar dikkate alınmadan Albanya kelimesi üzerinden her şeyden bağımsız bir şekilde köken arayışına gidilmektedir. İşin en tutarsız tarafı ise bu durumun kelimenin günümüz telafüzü üzerinden yapılmasıdır.

Moisey Kalankatuklu'nun Albanya Tarihi eserinde Albanya olarak söylediğimiz adın ne şekilde ülke adına çevrildiği açıklanmaktadır. Kalankatuklu'nun verdiği bilgilere göre, Albanya çarı Vologez, vahşi kabileler üzerinde hakimiyet sağladıktan ve onları kendine tâbi ettikten sonra Yafes neslinden ve Sisakan-(Sunik) soyundan olan Aran onlara hakim tayin ediliyor ve Aran, güneyde Aras nehrinden kuzeyde Hunan kalesine kadar uzanan Alban ülkesinin arazilerini miras olarak alıyor.¹ Bünyadov'un Hunan kalesi ile ilgili verdiği bilgiye göre adı Hunanakert olarak yazılan bu kale Hram nehrinin Kür nehriyle kavuştuğu yerde erken Orta Çağda yerleşen bir kale olduğu yazılmaktadır.² Hram nehrinin Kür nehrine döküldüğü yer hali hazırda kuzey Azerbaycan'ın Kazak ilinin II. Şıhlı köyüdür. Hram nehri bu köyde Kür nehrine kavuşmaktadır ve bahsedilen Hunan kalesi de bu bölgede yerleşmektedir. Kazak ili Azerbaycan Cumhuriyetinin kuzey doğusunda Gürcistan'la sınırdaki yerleşen bir ilidir. Kazak ilindeki Erken Orta Çağa ait Hunan-Hunanakert kalesinin adının da Hunlarla ilgili olduğu ihtimali düşünülebilir. Eserde Aran'ın miras olarak aldığı bölgenin güneyde Aras nehrinden kuzeyde Kazak iline kadar uzanan bölgeleri kapsadığına dair kordinatlardan da anlaşıldığı gibi Albanya arazisi günümüz Azerbaycan Cumhuriyetinin yerleştiği bölgeyi kapsamaktaydı.

Aran adının ülkenin adına çevrilmesi meselesi ise Bünyadov'un tercümesinde bu şekilde geçmektedir: *Onlar kendilerine Ağvan (Alban) adını o sebeple vermişler ki, Aran'ın kendisini, halim, müaliyim karakterine göre onu "ağu" diye çağırıyordular*³ Yine aynı yerde Aran'ın soyundan olan meşhur ve cesur erleri çar Vologez'in kendisinin bölgelere hakim olarak tayin ettiği ve Uti, Girdiman, Tcovid ve Gargar eyaletlerinde yaşayan halkların Aran'ın oğullarının soyundan oldukları bilgisi verilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla tercümede Ağvan olarak verilen ve günümüzde Albanya olarak yazdığımız ad bu ülkeye bölgeye hakim olan Aran adından yola çıkılarak verilmiştir. Eserde verilen ve tercüme üzerinden edindiğimiz bilgiyi doğru kabul ettiğimiz takdirde Albanya kelimesi üzerinden yapılan köken iddiaları bu bilgi doğrultusunda kendiliğinden tekzip olunmaktadır. Alban adının Aran adlı hükümdarın adından neşet ettiğine dair bilgi Albanya Tarihi eserinin 1861'de yayınlanan Rusça tercümesinde de verilmiştir.⁴ Albanya Tarihi eserinde Ağvan\Alban adının Aran'ın adından neşet ederek ülke adına çevrildiğine dair bilgiyi doğru kabul ettiğimiz takdirde Alban adı ile belli bir halkın ve halkların etnik kimliğini tanımlamamız doğru ve isabetli olmayacaktır. Böylelikle Alban adını Aran adlı hakimın adından meydana gelen genel bir siyasi adlandırma olarak kullanmış olacağız. Bu durumda Albanlar hangi halklardan müteşekkildir?

Strabon'un Coğrafya eserinde Albanya adı Yunanca aslında ve İngilizce çevirisinde de Albanya olarak geçmekte ve ülkenin coğrafyası hakkında bilgi verirken, tüm halkların bir kral tarafından yönetildiği, ancak daha önce bir kaç kabilenin çeşitli dillerine göre kendi kralları tarafından ayrı ayrı yönetildiklerini kaydedilmektedir.⁵

¹ Moisey Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, Çev. Ziya Bünyadov. Elm Neşriyatı, Bakü 1993, s. 17.

² Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, s. 208. Bu bilgi esere ilave edilen notlar ve açıklamalar kısmında verilmiştir.

³ Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, s. 17.

⁴ Moiseya Kagankatvaçi, *İstoriya Ağvan*, Prodaetsya u Komissionerov İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankpeterburg 1861, s. 5.

⁵ Strabo, *The Geography of Strabo*, ed. H. L. Jones, London: Cambridge Massachusetts Harvard University Press, William Heinemann Ltd, MCMLXXXVIII, 1989, XI/4/6.

Hemen ardından ise bölge halklarının birbirleriyle ilişki kuramadıklarını ve 26 dile sahip oldukları yazmaktadır.⁶ Albanya Tarihi eserinde ülke adının Aran adından neşet ederek Ağuvan olduğu yazılmakta, Strabo'nun eserinde ise bu ad Albanya şeklinde geçmektedir. Starbo'nun eseri hemen hemen Miladi tarihin ilk yıllarında yayınlanmıştır.⁷ Albanya Tarihi eserinin yazılması ise Miladi VII. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu iki tarih arasında altı yüz yıl fark mevcuttur. Albanya Tarihi'nde bahsedilen Albanya çarı Vologez ve hakim Aran zamanı ise Miladi I. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yâni Starbo'nun ülkeni Albanya olarak ifade ettiği tarihle, Aran adının ülke adına çevrilerek Ağuvan halini alması aynı yüzyıl içerisinde olmuştur. Bir ihtimalle Albanya kelimesi Ağuvan kelimesinin ses ve şekil değişikliğine uğramış Yunanca telafüz ve yazım şekli olabilir. Diğer bir ihtimalle ise Albanya Tarihin'de ülke adı ile ilgili açıklamanın VII. yüzyıl müellifinin kendi yorumu veyâ devrin diğer kaynaklarının yorumu olabileceği durumu da göz önünde bulundurulabilir. Böyle bir durumda Strabon'da geçen Albanya adının Ağuvan adından bağımsız olduğu ortaya çıkmış olur. Ancak bu husular söz konusu adın geçtiği döneme ait farklı kaynaklarca teyit edilmediği süreçte her zaman ihtimal olarak kalacak ve kesin bir bilgi olarak sunulması sakınca doğuracaktır.

Albanya'da hangi halkların yaşadığını ve yazısıyla, öne çıkan medeniyeti ile ve siyasi iktidarı ile temsil olunan halkın hangi halk olduğunu döneme ve bölgeye ait birincil kaynaklara bakılmadan öğrenmek kesin olmamakla birlikte metot olarak da konuyu beraklaştırma yönünden faydalı olmayacaktır. Strabo'da verilen bilgiler doğrultusunda Albanya'da farklı dillerde konuşan bir kaç halkın yaşadığı sonucuna varıyoruz. Albanya Kafkasya'nın güney kısmıdır. Kuzeyinde günümüzde dahi yer yer bir köyden diğerine bile farklılık gösteren dillerin, güneyinde de bir zamanlar mevcut olması doğal bir durumdur. Şimdilik döneme ait birincil kaynakların bu hususta ayrıntılı bir şekilde irdelenmesi imkanımız olmadığı için Alban olarak adlandırılan halklar topluluğunun kimliğini Albanlar adı altında genel kimlik özellikleri ile araştırmaya çalışacağız.

Albanların Kimliği Meselesinin Siyasi İdeolojik Tartışmalarda Kullanılması

Tarihî Albanya'nın yerleştiği arazi 1918'de ilan edilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin arazilerini kapsamaktaydı. Kafkas Albanyası M.Ö. IV. yüzyıl ile M.S. VIII. yüzyıllar arasında bu bölgelerde mevcut olmuştur. Bu kadar uzun bir süre zarfında aynı bölgede mevcut olan halkın tarihi ne yazık ki, onun tarihen yerleştiği günümüz arazisini teşkil eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de ciddi bir şekilde araştırılmamaktadır. Konu ve dönemle ilgili yapılan bir kaç bilimsel çalışmanın dışında, yazılanlar genellikle siyasi mahiyetli ve ideolojik bir görünüm arz etmektedir. Albanların tarihi Türk akademisinde de ihmal edilen konular arasındadır. Albanya dönemi tarihinin siyasi ve ideoloji meselelerinden bağımsız bir surette araştırılması bölgede dönemin tarihine âit çok değerli bilgilerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu durumda özellikle de bölgenin Türk tarihi açısından öğrenilmesi daha da derinleşebilecektir. Albanlar konusu günümüzde Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşlar, ortaya atılan arazi iddiaları nezdinde öğrenilmeye çalışıldığı için ister istemez siyasi meselelerden bağımsız bir araştırma konusu olmaktan çıkmıştır. Bölge, dönem ve konu

⁶ Bu bilgi İngilizceye şu şekilde çevrilmiştir: They have twenty-six languages, because of the fact that they have no easy means of intercourse with one another.

⁷ Nazan Karakaş Özur, "Strabo'nun Coğrafyası", *Coğrafya Dergisi*, 30, 2015, s. 84.

siyasi, ideoloji tartışmalardan bağımsız incelendiği takdirde bölgede mevcut olmuş halkların, medeniyetlerin tarihinin öğrenilmesi de berraklaşacaktır. Albanların kimliği meselesi saptayabildiğimiz ve aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışacağımız meselelerden dolayı siyasi ve ideoloji tartışmalara alet edilmiştir. Konunun bu denli siyasileşmesi ister istemez konu üzerine yapılan araştırmalarda bilimselliğin esnemesine, tarihi hakikatlerin siyasi sebeplerden dolayı doğru bir şekilde aksettirilmemesine sebep olmaktadır. Albanlarla ilgili tarihin ideolojik ve siyasi konu olmasına sebep olduğunu düşündüğümüz başlıca âmiller bunlardır:

Hristiyanlığın İlk Defa Devlet Dini İlan Edilmesi Meselesi Etrafındaki Tartışmalar.

Bu meselenin Alban konusunun siyasileşmesinde ilk önemli etkenlerden biri olduğunu düşünüyoruz. Ve bu iddia esasen Ermeni tarihçiliğinin ve Ermeni siyasilerinin ortaya attığı bir meseledir. Aslında Hristiyanlığın ilk kabulü meselesi ile ilgili tartışmalar yakın dönemde ortaya çıkmış bir tartışma konusu değildir. Hristiyanlığın ilk kabul edilmesi ile ilgili tartışmaların eskiye dayandığına dair bilgi Z. Bünyadov'un Rusçadan tercüme ettiği *Albanya Tarihi* eserine yazdığı *Önsözde* de verilmiştir.⁸ Hristiyanlığın ilk kabul edilmesi ile ilgili iddia olunan tartışma Albanya Katolikosu Gagik ile onun Haçın'a davet ettiği Ermeni katolikosu Ananya arasında yaşanmıştır. Ermeni ve Alban kiliseleri arasında tarihen bir mübarezenin olduğu ile ilgili Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi'nde de bilgi verilmektedir. Ansiklopedi'de aktarılan bilgilere göre VI. yüzyılın sonu VII. yüzyılın başlarında Kafkasya'nın güneyinde Bizansın etkisinin artması ile ilgili olarak Alban kilisesi Gürcü kiliseleri ile birlikte Diofizit⁹ inancına katıldılar. Arapların bölgede hakim olması ile bu sefer bölgede Bizans etkisini kırmak isteyen Araplar Monofizid Ermeni kilisesini himaye ederek Alban kilisesini zorla Ermeni kilisesine tâbi ettirdiler.¹⁰ Diofizid Hristian inancına göre Hz. İsa'nın beşeri ve Tanrısal olmakla iki tabiatı vardı.¹¹ Ermeni ve Alban kiliseleri arasındaki mesele Bünyadov tarafından da araştırılmıştır. Bünyadov, Ermeni Gregoryan kilisesinin kendisinin ilk ve üstün olduğu iddiasıyla Alban kiliselerinin bağımsızlığını ellerinden almak için çalıştığını ve bunun için önceleri Sasani, sonrasında ise Hilafet ordularının desteği ile bu işi yaptıklarını yazmaktadır.¹² N. Velihanlı'nın verdiği bilgilere göre ise Alban Katolikosu Nerses'in Hristiyanlığın Halkedonculuk kolunu ülkede yaygınlaştırmak istemesi üzerine, buna karşı olanlar Ermeni Katolikosu İlya'nın vasıtası ile halife Abdülmelik'e yazılan mektubda Alban Katolikosunun bu hareketinin Bizansla yakınlaşmak olduğu ifade ediliyor. Musa Kalankatuklu'nun *Albanya Tarihi* eserinde¹³ ve Bünyadov'un araştırmasında bu mektuplaşmanın metni verilmiştir:

⁸ Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, s. 7.

⁹ Hristiyanlıktaki Diofizit görüşü, Roma İmparatorluğunun Konstantinopolis Patirği Nestorius'un savunduğu bir dini görüştür. Bu görüşe göre Meryem Tanrı'nın annesi değil, İsa Mesih'in annesidir, Tanrı doğulmamıştır ve bu yüzden de İsa Tanrı ile aynı değildir.

¹⁰ Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, I. Cilt, Albanlar maddesi, Bakü: ASA Baş Redaksiyası, 1976, s. 214.

¹¹ Esma Özdaşlı, "Alban Kültür Mirası Üzerine İnşa edilmiş Tarih: Ermenilerin Hristianlığı Kabul Etmiş İlk Devlet Oldukları Miti Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, no. 2, 2016, s. 557-566.

¹² Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII.-IX. Asırlarda*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993, s. 90-91.

¹³ Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, s. 176-177.

Ermeni katolikosu İlya'nın Abdulmalik Emir Muminine mektubu:

Hükümdar Abdulmalik Emir Muminine Ermeni katolikosu İlya'dan. Kadir Allah'ın iradesi ile bizim tâbi ülkemiz size hizmet ediyor. Biz ve Alban kilisesi bir ilahi İsa dinine itikad ediyoruz. Partav tahtında oturan şimdiki Alban katolikosu Yunan İmparatoru ile anlaşarak kendi ibadetlerinde onun adını anıyor ve ülkeni mecbur ediyor ki, her kes bu dini yönelimi kabul etsin ve onun himayesini kabul etsin.

Ermeni katolikosu İlya'nın mektubbuna Abdulmalik Emir Muminin cevabı:

Ey Allah'ın hizmetçisi ve Ermeni halkının katolikosu İlya, senin samimi mektubunu okudum ve sana merhametim olduğu için kendi sadakatli insanlarımızı büyük ordu ile gönderdim. Emr ettik ki, bizim hükümdarlığımıza karşı kıyam eden Albanlarda sizin dininize uygun değişiklik edilsin. ...¹⁴

Neticede Hilafet ordularının desteğini arkasına alan Katolikos İlya, Katolikos Nerses ve taraftarlarını berteraf ederek Alban Katolikosluğunu Ermeni Gregoryan Katolikosluğuna tâbi ettiriyor.¹⁵ Ermeni Gregoryan ve Alban kiliseleri arasındaki anlaşmazlık *Albanya Tarihi* eserinde geniş bir şekilde izah edilmiştir.¹⁶ Ermeni Gregoryan Kilisesi ve Alban Kilisesi arasındaki mübarezeyle son dönemdeki çalışmalarda da değinilmektedir.¹⁷ Bugün de kendilerini Hristiyanlığı ilk defa devlet dini olarak ilan etmiş bir halk olarak ifade eden Ermeniler kendi Hristiyanlık geçmişlerini civar bölgelerdeki Hristiyan halkların Hristiyanlığı kabul etmelerinden önce olduğunu ifade etmektedirler. Konuyla ilgili çalışmalarda Ermenilerin bu iddialarının sebebi kendilerini ilk Hristiyan devlet olarak Hristiyan dünyasına takdim etmek ve böylelikle bazı kültürel ve siyasi üstünlükler temin etmek ve sözde soykırım ve diğer iddialarında kendilerine destek alabilmek olduğu gösterilmektedir.¹⁸ Bu iddia konuyla ilgili bir diğer çalışmada da istinad edilerek desteklenmektedir.¹⁹ Ancak burada araştırılması gereken husus bu iddiaların Ermeniler tarafından son yüzyılda mı, yoksa Hristiyanlığın Ermeniler arasında ilk ortaya çıktığı çağlarda mı varolmasıdır. Elbette bu iddianın Ermeniler tarafından IV.-V. yüzyıllardan bugüne devam ettirilmiş olması da son yüzyılda bir takım siyasi maksatlar için kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Hristiyanlığın devlet dini olarak ilk defa kabul edilmesi meselesi dışında bir de, diğer Hristiyan topluluklar gibi Ermeniler de apostolik iddiası²⁰ güderek Ermeni kilisesinin kuruluşunu olabildiğince erken döneme çekmeye çalışmaktadırlar.²¹ Ermeniler

¹⁴ Bünyadov, *Azerbaycan VII.-IX. Asırlarda*, s. 94.

¹⁵ Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993, s. 32.

¹⁶ Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, s. 175-185.

¹⁷ Erol Kürkçüoğlu, "Emeviler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri ve Ermenistan'da Arap İdare Sisteminin Kurulması", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, 2004, s. 128.

¹⁸ Erich Feigl, "Ermeni Milli Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi", *Ermeni Araştırmaları*, 2, Haziran, vTemmuz, Ağustos – 2002, s. 4.

¹⁹ Mahmut Niyazi Sezgin, "Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi", *Ermeni Araştırmaları*, 5, Bahar-2002, s. 1/10.

²⁰ Apostolik anlayış, ilk Hristiyan kilisesi olma iddiasıdır.

²¹ İlhami Tekin Cinemre, "Genç Antik Çağda Ermeni Kilisesi'nin Kurumsallaşması", *Asia Minor Studies*, 7, no. 1, 2009, s. 95.

genellikle kiliseleri hakkında kiliselerin onlar için millete can veren ruhun yeniden dünyaya gelmesini mümkün kılan vücut olarak görürler.²²

Hristiyanlığın Ermeniler tarafından ilk defa devlet dini ilan edilip edilmemesi meselesi doğrudan bu çalışmanın konusu değildir. Ancak bu konuyla ilgili Feigl'in²³ fikrini burada hatırlatmak istiyoruz. Feigl, Ermeni hakimi Tridates'in Roma İmparatoru Diokletian'ın (Büyük Hristiyan zulümcülerin sonuncusu) Hristiyanlığı yok etmeye yönelik son darbesini 303-304 yılları arasında gerçekleştirdiği için 301 senesinin Hristiyan Ermeni devletinin kuruluş yılı olmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.²⁴ Ancak Feigl, bir tarihçi değildir ve bilinen kronoloji üzerinden bir kurgu kurarak bu sonuca varmıştır. Hristiyanlığın ilk defa devlet dini olarak kabul edilip edilmemesi meselesi siyasi ve ideoloji boyut kazanmamış olsaydı bu olayın sıradan bir tarihi kronoloji olması dışında 301 veyâ 313 yılı olmasının bir önemi olmayacaktı. Konu Hristiyanlığın bölgede yayılması ile ilgili yalnızca birincil kaynaklar ışığında tam anlamıyla aydınlanabilir. Ancak mesele doğrudan Hristiyanlığın tarihini araştırmak gayesi güdülen bir bilimsel bir sonuç elde etmek için yapılırsa sağlıklı bir sonuç elde edilebilir. Bu konuya eğilen her araştırmacı kendisinde belirlediği bu sorular üzerinden yola çıkarak hareket ederse bilimsellik adına daha verimli neticenin elde edileceğini düşünüyoruz: Hristiyanlığın hangi halk tarafından ilk devlet dini olması meselesi bizlerde bilimsel bir kaygı mıdır, yoksa siyasi mi? Eğer doğrudan bilimsel bir kaygıysa Grabarca, Suryanice ve Roma kaynaklarının araştırılması ile bu sorular gerçek cevabını bulabilir. Konuyla ilgili istifade ettiğimiz elimizdeki tek kaynak eser ise Bünyadov'un tercümesindeki *Albanya Tarihi* eseridir. Bilindiği üzere Hristiyanlıkla ilgili tartışmalar esasen bu esere ait olan 3. kitapta verilmektedir. Yâni müellifinin tam olarak belli olmadığı bölümde. Aynı zamanda burada verilen bilgileri devrin diğer kaynaklarıyla doğrulanmadan olduğu haliye kabul etmek bir bakıma sakıncalı olacaktır. Hristiyanlığın devlet dini olarak ilan edilmesi kendi başına büyük bir siyasi olay olsa da biz bu konuya doğrudan bilimsel bir kaygıyla yaklaşmanın taraftarıyız. Zîrâ yalnız böyle bir yaklaşımla konu berraklaşabilir. Diğer türlü önceden siyasi bir amaç edinilerek ve belli bir tutum sergileyerek girişilen çalışmalarda bilimsel bir sonucun ortaya çıkmayacağını düşünüyoruz. Bu konu her ne kadar siyasileşmiş ise de, araştırmamızdaki amaç bilimsel bir sonuç elde etmektir.

Karabağ'daki Olayların Albanlar Konusunun Siyasileşmesindeki Etkisi.

Karabağ'da esasen 1905 yılından itibaren başlayan Ermeni-Türk çatışması²⁵ bölgenin asıl sahiplerinin kimler olduğu konusunda siyasi ve ideoloji tartışmaları da doğurmuştur. 1905 yılından başlayan çatışmalar 1920 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti zamanında da yeniden alevlenmiş ve neticede I. Karabağ savaşı başlamıştır. Bu savaşta Ermeni güçleri bastırılrsa da Karabağ'a olan toprak iddiası Sovyet Rusya'sının da tahriki ile Ermenilerin gündeminden çıkmamıştır. Sovyet rejimi kurulduktan üç yıl sonra ise 14 Haziran 1923'de Azerbaycan dahilinde Dağlık Karabağ

²² Gaffar Çakmaklı, *Ermeni Düşünce Sistemi ve İdeolojisi*, Ekim Yayınları, İstanbul 2015, s. 18.

²³ Erich Feigl, Avusturyalı belgesel yapımcısı ve araştırmacıdır. Ermenilerin sözde soykırım iddialarını çürüten araştırmaların müellifidir.

²⁴ Feigl, "Ermeni Milli Kilisesinin Zaferi", s. 4.

²⁵ Memmed Seid Ordubadi, *Qanlı İller – 1905-1906 Qafqazda Baş Veren Ermeni Müselan Davasının Tarihi*, Qafqaz Yayınevi, Bakü 2007.

Özerk Vilayeti oluşturuldu.²⁶ Ermenilerin Azerbaycan SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) dahilinde özerk bir vilayet tesis edilmesi bölgeye yönelik yerli halk olma iddialarını da gündeme getirmiş oldu. Siyasi bir tartışma konusu haline gelen Karabağ'ın yerlisinin hangi halk olduğu meselesi de ister istemez Alban kimliği konusunu siyasileştirmiştir. Şöyle ki, bölgede Alban kiliseleri ve mabedleri olarak bilinen yapıtlar Ermeniler tarafından kadim Ermeni kiliseleri olarak gösterilmeye başlandı.

Mesele çok açık bir şekilde ortaya koyuldu. Karabağ'ın yerlileri kimlerse oranın aslı sahipleri de onlardır. Mesele sadece yerliçilikle de sınırlanmıyordu. Zîrâ ilk yerlisi olmak demek ister istemez bölgenin geçmiş medeniyetlerinin de mirasçılığını beraberinde getirmiş oluyordu. Bununla da bölgedeki kadim kiliselerin, mabedlerin de sahiplerinin Albanlar mı yoksa Ermeniler mi olduğu tartışması ortaya çıkıyordu. Kadim kiliseler, mabedler hangi halkın olmuşsa bölgenin sahipleri de o halktır düşüncesi oluşmuştu. Bu durum da ister istemez bölge ve konu üzerinde sonu gelmez siyasi tartışmaları doğurmuş oldu. Bu tartışmaların da esas konusu olarak Albanlar konusu Ermeniler ve Türkler arasında varislik tartışmasına dönmüş oldu. Bu husuda Albanların etnik, dini ve kültürel kimliği de bilimsel bir konu olmaktan çıkarak siyasileşti. Aynı zamanda Azerbaycan'da Türklüğün oluşumunda Albanların önemli rolü olduğuna dair görüşlerin de artması²⁷ meseleyi içinden çıkılmaz bir hale getirdi. Mesele sadece Albanların kimliği ile sınırlı kalmadı bölgedeki kültür değerlerinin kime ait olduğu tartışmaları da ortaya çıkmış oldu. Kadim kiliseleri, dini egemenliği sahiplenmiş olanlar ister istemez bölgeye de sahiptirler düşüncesi ortaya çıktı. Bilindiği üzere Ermeniler için kilise sadece devletlerini teşkil eden bir güç değil aynı zamanda milliyetin de temsilcisi konumundadır. Bir sözle Ermeniler için kilise ezeli ve ebedi kuruluş vasıtasıdır.²⁸ Bu sebeple Ermeniler nazarında bir bölgede kadim kilisenin var olması demek Ermeniliğin var olması anlamına gelmektedir. 1923'de Azerbaycan SSC dahilinde Ermenilerden ibaret özerk bir vilayetin resmi olarak kurulması, 1989'da Ermenistan SSC'nin Karabağ'ın Ermensitan'a birleştirilmesi ile ilgili karar kabul etmesi, Azerbaycan tarafından ise 1991'de bu özerk yapının lağv edilmesi, sonrasında başlayan II. Karabağ savaşı da Albanlar ve döneme ait tüm çalışmalara siyasi ve ideoloji hava kazandırmış oldu. En son 2020 yılında yapılan III. Karabağ savaşında²⁹ Azerbaycan ordusunun galip gelmesine rağmen, imzalanan anlaşma gereği Şuşa şehri hariç Dağlık Karabağ'da Ermeni varlığının Rus ordusuyla muhafaza edilmesi³⁰ de bölgenin tarihine yönelik tartışmalara son vermemekle birlikte farklı bir boyut kazandırmış oldu. Ancak Albanlar konusunun siyasi boyutta tartışılması Karabağ'daki

²⁶ Nazim Memmedov, *Azerbaycan SSR-İn Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinde İçtimai-Siyasi Hayat, İktisadi-Medeni İnkişaf 1923-1991*, Tehsil Neşriyatı, Bakü 2008, s. 43.

²⁷ Saleh Muhammedoğlu (Aliyev), "Azerbaycan Türklerinin Oluşumuna Dair Üç Ana Görüşün Eleştirisi", *Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*, 116, Ekim 1998, s. 96.

²⁸ Küçük Abdurrahman, "Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşumu ve Konsil Kararları Karşısında Tutumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/1, Nisan 1996, s. 128.

²⁹ 10 Kasım 2020 yılında Rusya garantörlüğünde imzalanan anlaşma ile durdurulan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş II. Karabağ savaşı olarak ifade edilmektedir. Halbuki, bu son savaş Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki III. Karabağ savaşıdır. Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki savaşın kronolojisini şu şekilde sıralayabiliriz: I. Karabağ savaşı 1920, II. Karabağ savaşı 1987-1994, III. Karabağ savaşı 2020.

³⁰ Azerbaycan-Ermenistan-Rusya arasında 10 Kasım 2020'de imzalanmış bildiri metni, Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, <https://president.az/articles/45923> (Son erişim: 10.06. 2021).

Ermeni varlığının olup olmaması ile bitecek bir mesele değildir. Bugün Dağlık Karabağ'da Ermeni varlığı mevcut olmamış olsaydı bile bölgenin tarihine yönelik iddialar yine de devam edecekti.

Azerbaycan Türk Tarihçiliğinde Alban Kimliği

Gülistan-i İrem Eserinde Albanlar

Azerbaycan Türk Tarihçiliğinde tarihi Türklerle ilişkilendirilen bölgedeki kadim halklardan biri de Albanlardır. Araştırmamız³¹ dahilinde Albanya ile ilgili ilk bilgi Bakıhanov'un Gülistan-i İrem³² eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bakıhanov, Plutarh ve Strabon'un Albanya'da Pompey'e karşı gönderilen ordunun sayısı dikkate alındığında, Albanya'nın İsa'dan 65 yıl önce büyük bir devlet olduğunu yazdıklarını kaydetmektedir.³³ Bakıhanov, Albanya'nın kapsadığı coğrafya ile ilgili bilgi verirken Şirvan³⁴ ve Dağıstan³⁵ arazilerinin birlikte Albanya'yı oluşturduğunu yazmaktadır.³⁶ Yazar, Albanya adının Alan adına benzemesinden yola çıkarak bu adların birbirinden alındıklarını ve Albanya kelimesinin anlamını açıklarken bu adın *Rum dilinde ağılıq mənasında olaraq azadlığa işarədir. Şirvan ve Dağıstan ölkələri Azadlar ölkəsi adı ilə məşhurdur* şeklinde açıklama vermektedir.³⁷ Eserde, Albanlarla ilgili diğer bilgiler Pompey ile Albanlar arasındaki savaş ve Albanların Pompey'e mağlub olmaları ile ilgilidir. Bu bilgilerin dışında eserde Albanların kimliği ile ilgili bilgi verilmemektedir.

Demokratik Cumhuriyet Dönemi Çalışmaları (1918-1920)

Demokratik Cumhuriyet dönemi çalışmaları³⁸ içerisinde İsmailov'un çalışmasında da Albanya ile ilgili bilgi verilmektedir. İsmailov, Albanya ahalisinin hangi halktan olduğunu şimdiye kadar malum olmadığını ve bu ülkede muhtelif dillerde konuşan halkların yaşadığını yazmaktadır.³⁹ Yazar, yine aynı yerde Albanya kelimesinin anlamını açıklarken kelimenin *Alb, Alpi* yani dağ anlamına geldiğini öne sürmektedir.⁴⁰

³¹ Bu çalışmadaki Demokratik Cumhuriyet, Sovyet ve Cumhuriyet dönemi alt başlıklarımızda Yüksek Lisans tezimizin ilgili bölümünden yararlanılmıştır. Oder Alizade, *Azerbaycan'da Erken Türk Tarihi Anlayışı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi., Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 83-90.

³² Bu eser ilk defa 1841 yılında Farsça kaleme alınmış ve 1844 yılında Farsça yazılmış bir nüshasından 1951 yılında Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir. Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *Gülüstan-ı İrem*, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Tarih ve Felsefe Enstitüsü, Bakü 2010.

³³ Bakıhanov, *Gülüstan-ı İrem*, s. 48.

³⁴ Eserde, Şirvan vilayetinin: Doğudan Hazar denizi, Güney Batıdan onu Muğan ve Ermenistan vilayetlerinden ayıran Kür nehri ile, Kuzey Batıdan Ganık/Alazan nehri ile, İlisu nahiyesinden geçen belirsiz sınırla Kafkasya dağları, Küre ve Tabasaran nahiyelerini Gazıgumuk Gaytak memleketlerinden ayıran dağ silsilesi ile ve oradan da, Dervag nehir yatağından onun Hazar denizine kavuştuğu yere kadar uzanan bölge ile sınırlı olduğunu yazmaktadır. Bakıhanov, *Gülüstan-ı İrem*, s. 13.

³⁵ Dağıstan vilayetinin ise: Doğudan Hazar denizi, Kuzeyde Terek nehri ile, Batıdan Çerkez ve Osetin mülkü ile, Güney Batı taraftan Gürcistan'la ve güney doğudan Şirvan'la sınırlı olduğunu yazmaktadır. Bakıhanov, *Gülüstan-ı İrem*, s. 14 - 15.

³⁶ Bakıhanov, *Gülüstan-ı İrem*, s. 20.

³⁷ Ağılıq - Aklık, Beyazlık - reng anlamındadır. Bakıhanov, *Gülüstan-ı İrem*, s. 21.

³⁸ Demokratik Cumhuriyet dönemi ifadesiyle 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne ait ettiğimiz yazarların eserleri kastedilmektedir.

³⁹ Reşid Beyİsmailov, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993, s. 29.

⁴⁰ Kitabın 1992 yılında yapılan ikinci baskısının ilave ve izahlar kısmında İsmailov'un bu fikrinin yanlış olduğu ve Albanya adının *Türk menşelli* Alban halkının adından geldiği yazılmaktadır. İsmailov'da

Bu döneme ait Zeynalıoğlu'nun eserinde ise Albanya adı *Ağuvan - Arran* şeklinde geçmekte ve ahalisinin 26 dilde konuşan muhtelif kabilelerden oluştuğu ve Güneşe ve Aya taptıkları yazılmaktadır.⁴¹ Bu konunun doğrudan ele alındığı Demokratik Cumhuriyet dönemi çalışmaları içerisinde ele alacağımız bir değer çalışma

M. B. Mehmetzade'nin *Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya* adlı eseridir.⁴² Mehmetzade, Albanları bir Türk halkı, Albanya'yı da bir Türk memleketi olarak görmektedir.⁴³ Mehmetzade, Wilhem Brandenstein'in Etrüsklerin Türkistan'dan çıkıp Anadolu'ya geldiklerini, burada uzun müddet kaldıktan sonra ise İtalya'ya geçtiklerini yazdığını aktarmakta ve bu bilgiden yola çıkarak Etrüsklerin Doğu Anadolu'da uzun müddet kalmalarının bir neticesi olarak onların Ermenilerin ve Albanların diline tesir ettiklerini iddia etmektedir.⁴⁴ Yazar, sözünü ettiği tesiri bu şekilde açıklamaktadır: *Albanya'da ve Alpler'de Alb ve Alp kökünden gelen müşterek mefhum ve tabirlerin Altay bölgesinde de aynı kelimeler ile bir olması, işte bu Etrüsk tesirinin bir neticesidir.*⁴⁵ Mehmetzade, Albanya kelimesinin kökünü oluşturan *Alb* kelimesinin *klassik garp dillerinde* cesur, kahraman tabirlerinin Alb kökünden alındığını, *eski Greklerde* Albion adının bu manada kullanıldığını ve Ođuz Hanın babası Kara han zamanında yaşamış olan bir Türk kahramanının adının da Alban olduğunu yazmaktadır.⁴⁶ Bu döneme ait ettiğimiz Oder'in çalışmasında ise ortada dil ve antropoloji kanıtları olmadığı için Albanların hangi ırka ait olduklarını tespit etmenin zor olduğunu ve bazı araştırmacıların onları *Turani*, bazılarının ise onları Dađistan kavimlerinin selefi saydıkları bildirilmektedir.⁴⁷ Oder, gösterdiği bu sebeplerden ötrü Albanların kimliği ile ilgili kesin bir şey söylemekten kaçınmaktadır.

Sovyet Dönemi Çalışmaları (1920-1991)

Sovyet dönemine geldiğimizde Azerbaycan Ulusal Akademisi Tarih Enstitüsünün Üç Ciltlik çalışmasında ilk olarak Albanya'nın arazisi hakkında bilgi verilmekte ve

olduğu gibi bu fikri tekdiz etmeye çalışan editörler de bu iddialarına karşı hiçbir kaynak göstermemektedirler.

⁴¹ Cihangir Zeynalıoğlu, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Devlet Kitap Palatası yayınları, Bakü 1992, s. 6.

⁴² Mirza Bala Mehmetzade, Azerbaycan'dan Türkiye'ye iltica etmiş bir Türk aydınıdır. Mehmetzade, Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucu partisi Musavat partisinin II. Başkanlığını yapmıştır. Mehmetzade'nin bu eseri 1951 yılında *Azerbaycan Kültür Derneğinde* verdiği konferans metinleri esasında hazırlanmıştır. Eserin 1951 yılında yayınlanmasına rağmen, Mehmetzade Cumhuriyet dönemi aydınlarından olduğu ve eser Azerbaycan Türk toplumuna hitaben bir diaspora çalışması niteliğinde yazıldığı için bu eseri Cumhuriyet dönemi çalışmaları içerisinde ele almayı uygun gördük.

⁴³ Mirza Bala Mehmetzade, *Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1951, s. 3.

⁴⁴ Mehmetzade, *Azerbaycan Tarihinde*, s. 29.

⁴⁵ Mehmetzade, *Azerbaycan Tarihinde*, s. 29.

⁴⁶ Mehmetzade, *Azerbaycan Tarihinde*, s. 30.

⁴⁷ Kerim Oder 1901 yılında Bakü'de doğdu. Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra Türkiye'ye iltica etti. Demokratik Cumhuriyetin kurucu partisi Musavat Partisinin III. başkanlığını ve Azerbaycan Kültür Derneđi'nin fahri başkanlığını yaptı. K. Oder'in bu eseri Türkiye'de yapılmış bir diaspora çalışmasıdır ve Oder'in kendisi de Demokratik Cumhuriyet dönemi aydınlarından. Tüm bunlar göz önünde bulundurularaktan Demokratik Cumhuriyetten çok sonraki bir dönemde basılmasına rağmen bu çalışmayı Demokratik Cumhuriyet dönemi eserleri içerisinde ele almayı uygun gördük. Kerim Oder, *Azerbaycan*, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1982, s. 90.

Azerbaycan'ın kuzey kısmı ve Dağıstan'ın büyük bir kısmının kadimde Albanya adlandırıldığı yazılmaktadır.⁴⁸ Çalışmada, Albanya'da yaşayan ahalinin *terkip itibariyle çok muhtelif* olduğu, en büyük boy olan Albanların deniz sahilinde yaşadıkları ve dillerinin Kafkasya grubu dillerinden olup Dağıstan halklarının dillerine çok yakın olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁹

Bünyadov da ele aldığımız çalışmada Albanlar konusuna değinerek bir zamanlar Gökçe gölünden Derbent'e kadar büyük bir arazide yaşayıp, kendi kiliseleri, medeniyeti olan Albanlar gibi büyük bir halktan şimdi Azerbaycan'ın kuzey batısında yaşayan ve doğrudan Albanların nesli olan bir kaç bin *Udin* istisna olmakla hiç bir izin kalmadığını ileri sürmektedir.⁵⁰ Bundan başka Bünyadov, yine aynı yerde Arran ahalisinin bir kısmı olan Albanların, Arapların bu bölgelere gelişi ile kısa zamanda Araplaştıkları, sonralar ise Selçuk Türklerinin gelişi ile Araplarla birlikte Türkleştiklerini ve Arran'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Albanların bir kısmının ise Ermenileştiklerini iddia etmektedir. Bünyadov, doğrudan Albanlar üzerine araştırma yapmasa da bağımsızlığın ilk yıllarında Moisey Kalankatuklu'nun Albanya Tarihi ve Mxitar Goş'un Alban Selnamesi eserlerini Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir.⁵¹ Bu dönemde Tarih Enstitüsünde yapılmış bir çalışma doğrudan Albanya ile ilgili olsa da, çalışmada sadece Albanya'nın maddi medeniyeti araştırılmış ve arkeolojik verilerden yola çıkılarak Albanya ahalisinin yaşam tarzı hakkında bilgi verilmiştir.⁵² Sovyet dönemi çalışmaları içerisinde değerlendireceğimiz bir diğer çalışma da Voroşil'in yukarıda hakkında bahsettiğimiz çalışmasıdır. Voroşil, *Ağuvan* ve Alban kelimelerinin *mertler, comertler ülkesi* anlamlarında kullanıldığını⁵³ ve Alban yazısının V. yüzyılın ilk çeyreğinde eski Udi dili esasında yarandığını ileri sürmektedir.⁵⁴ Sovyetlerin son döneminde yapılan Seyidov'un yukarıda hakkında bahsettiğimiz çalışmada da Albanya konusuna değinilmekte ve Albanya kelimesinin anlamı ve köken meselesi ele alınmaktadır. Yazar, Alban kelimesinin yer adı olduğunu, bu adın Türk dilleri ile ilişkili olduğunu ve kelimenin *Al ve Ban* kelimelerinden oluştuğunu ve Türkçe *yaşayış yeri* anlamına geldiğini iddia etmektedir.⁵⁵

Sovyet döneminin sonlarına doğru İğrar Aliyev'in Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin tarihini ele alan çalışmada da Albanlar konusuna değinilmekte ve Albanların bölgenin yerli halkı olması meselesi üzerinde durulmaktadır. Eserde

⁴⁸ İ. A. Hüseyinov ve diğerleri, *Azerbaycan Tarihi Üç Ciltte*, Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Neşriyatı, Cilt: 1, Bak 1958, s. 65.

⁴⁹ Hüseyinov ve diğerleri, *Azerbaycan Tarihi*, s. 65 - 66.

⁵⁰ Z. Bünyadov, *Azerbaycan VII.-IX. Asırlarda*, (Bakü, Azərneşr, 1989), 170. Bünyadov'un bu eseri ilk defa 1965 yılında Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi yayınları olarak Rusça yayınlandı. Eserin 1970 yılında Azerbaycan Türkçesinde yayınlanması düşünülse de yazardan kaynaklanmayan sorunlardan dolayı eserin çevirisi 1989 yılına kadar gecikti ve sonunda eser 1989 yılında Azerbaycan Türkçesinde yayınlandı. Eserin giriş kısmında yazarın kendisinin de belirttiği gibi 1965 yılında Rusça yayınlanmış baskısı ile 1989 yılında Türkçeye çevrilerek yayınlanan baskısı arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

⁵¹ M. Kalankatuklu, *Albanya Tarihi*; M. Goş, *Alban Selnamesi*. Çev. Z. Bünyadov, Elm Neşriyatı, Bakü 1993.

⁵² F. L. Osmanov, *Gafgaz Albanya'sının Maddi Medeniyeti*, (M.Ö. IV. - M. III. yüzyıllar), Elm Neşriyatı, Bakü 1982.

⁵³ G. Voroşil, *A. Tahirzade*, Ed., Öğretmen Neşriyatı, Bakü 1993, s. 75.

⁵⁴ Voroşil, s. 22-35.

⁵⁵ M. Seyidov, *Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1989, s. 77 - 83.

Albanları teşkil eden halkların, özellikle de Udilerin, Sodilerin ve Aynianların yerli halklardan olduğu, dillerinin de Dağıstan dil grubuna aid olduğu iddia edilmektedir.⁵⁶

Cumhuriyet Dönemi Çalışmaları (1991-2020)

Cumhuriyet dönemine⁵⁷ geldiğimizde doğrudan Albanya ile ilgili yapılmış F. Memmedova'nın çalışmasında Albanların tarihi Türk tarihi olarak ele alınmamaktadır.⁵⁸ Çalışmada, Albanya'nın siyasi tarihi, kilisesi, edebiyatı ile ilgili konular işlense de Albanların etnik kimliği meselesine değinilmemektedir. Sadece çalışmanın sonuç kısmında Alban halkının diğer halklar içerisinde asimile olarak yok olması ile ilgili fikirlerin doğru olmadığı ve *Azerbaycan'ın Antik ve Erken Orta çağ medeniyetini yaradan halklardan Azerbaycanlı Türklerin ecdatlarından biri Albanlardır* ifadesi yazılmaktadır.⁵⁹ Geybullayev, çalışmasında Memmedova ve İ. Aliyev'in genel olarak Albanların hepsini ve Alban halkının kendisinin Kafkas dilli veya Dağıstan dilli olarak görmelerine karşı çıkmakta ve Albanların yalnız bir kısmının, Dağıstanla sınır bölgede yaşayanlarının Dağıstan dilli olduklarını ve Alban etnik adını taşıyanların ise *Türk dilli* olduklarını iddia etmektedir.⁶⁰ Geybullayev de, Albanya'da yaşayan ahalinin hepsinin, aynı zamanda Alban etnik adını taşıyan halkın Kafkas dilli adlandırılmasının bilimsel açıdan doğru olmadığını ve bu fikrin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları için bir esas olacağını ileri sürmektedir.⁶¹ Geybullayev'in bu ifadesi Alban konusunun siyasileştiğinin bir başka örneğidir.

Azerbaycan Tarihi adlı çalışmada ise Alban kelimesi üzerinden yola çıkılarak Albanların kimliği ile ilgili yorum yapılmakta ve Alban adının *Türk menşeli* olması ile ilgili ortaya atılan iddianın daha inandırıcı olduğu ve bu iddiaya göre Türkmen ve Kazaklar arasında da bu etnonimin yaşadığı yazılmaktadır.⁶² Yine aynı yerde etnonim olarak ele alınan Alban kelimesinin *kadim Türk dillerinde*⁶³ *cesur, yiğit* anlamına gelen *Alp/Alb* kelimeleri esasında yarandığı iddia edilmekte ve bu durumun Albanya ahalisinin terkinde Türk boylarının geniş şekilde temsil olunduğunun kanıtı olduğu bildirilmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz *Azerbaycan Tarihi* adlı bir diğer çalışmada ise Alban adını taşıyan halkın Transkafkasya'ya Sakaların içerisinde geldikleri⁶⁴ ileri

⁵⁶ İ. Aliyev, *Dağlık Karabağ: Tarihi Faktlar, Hadiseler*, ASSC Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü. Elm Neşriyatı, Bakü 1989, s. 19-20.

⁵⁷ Cumhuriyet dönemi ifadesi ile Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991'den başlayan dönem kastedilmektedir.

⁵⁸ F. Memmedova, *Azerbaycan'ın (Albanay'nın) Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası*, çev. R. Safalan, A. Aslan, ed., Z. Bünyadov, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993.

⁵⁹ Memmedova, *Azerbaycan'ın Siyasi Tarihi*, s. 235.

⁶⁰ Giyaseddin Geybullayev, *Azerbaycan Türklerinin Teşekkülü Tarihinden*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1994, s. 172.

⁶¹ Geybullayev, *Azerbaycan Türklerinin*, s. 173.

⁶² Yusuf Yusufov ve diğerleri, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, I. Bakü 1994, s. 147.

⁶³ Bu *kadim Türk dillerine* dair kaynak gösterilmemektedir.

⁶⁴ Togan'ın çalışmasında da bununla ilgili bilgi verilmektedir. Togan, Strabo'nun Utı olarak zikrettiğini bildirdiği, Azerbaycan Türk tarihçiliğinde Albanları teşkil eden boylardan biri olarak bilinen Udh ve Udhin'lerin Azerbaycan bölgesine Sakalarla birlikte gelen ilk Türkler olduğunu yazmaktadır. Togan, sözünü ettiği Udinlerin günümüzdeki Kafkas dilli Utilerle aynılaştırıldığını ve bunu doğru saydığımız zaman, Udilerin de bir zamanlar Avarlar gibi Türkçeyi unutarak kavmiyetlerini kaybettikleri ihtimalini öne sürmektedir. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 233.

sürülmekte ve ne İran dilli ne de Kafkas dilli halklar içerisinde Alban adını taşıyan halkın olmadığı ve bu adı taşıyan halkların yalnız Türk halkları içerisinde - Türkmen, Kazak - olduğu yazılmaktadır.⁶⁵

Bu döneme ait T. Memmedov'un çalışmasında da Albanlar Türk halkı olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada konumuzu ilgilendiren esas konular Alban adının kökeni, anlamı ve Alban olarak adlandırılan halkın kimliği meselesidir. Memmedov, Alban adının Yunan ve Latin dillerinde *Albaniya*, Ermeni kaynaklarında *Alvanik*, *Alvan* şekillerinde geçtiğini ve araştırmacıların şimdiye kadar *Alban* kelimesinin anlamını kadim Yunan - Latin dil kontekstinde açıklamaya çalıştıklarını ve bugüne kadar bu kelimenin anlamının *ana dilimizde, Azerbaycan dilinde* açıklanmadığını vurgulamaktadır.⁶⁶ Memmedov, kadim Yunan - Latin dillerindeki yazılı kaynaklardan günümüze ulaşmış şekli olduğunu iddia ettiği *Albeniya*, *Albus* kelimesini iki kısma *Al-Ban-ya* ayırdıkta onun ilk *Al* kısmının *Azerbaycan dilinde* kırmızı, güzel anlamlarına geldiğini ve *Azerbaycan dilinin* gramer kurallarına uygun olarak Alban kelimesinin *Ban* kısmındaki *B* ünsüzünün *M* ünsüzü ile yer değişmesi esas alındığında ve *Ban* kısmını *Mən* (Türkiye Türkçesi - Ben) olarak okuduğumuzda Alban kelimesinin *Azerbaycan dilinde Al - Men* şeklinde okunacağını iddia etmektedir.⁶⁷ Yazar, bundan başka Albanya kelimesinin ülke adı anlamında *Güzel ülke*, halk adı olarak *Güzel, yakışıklı insan* anlamlarına geldiğini ileri sürmektedir. Memmedov, *Azerbaycan dili* olarak adlandırdığı dilin gramer kurallarında *b* ve *m* ünsüzlerinin sözlerde yer değişimi ile ilgili herhangi bir gramer kuralını kaynak göstermeden Albanya kelimesindeki *Ban* kısmının aslında *Men* olduğunu iddia etmekte ve *Al* kelimesinin kendisinin *Azerbaycan dili* olarak tanımladığı bir dilde kırmızı anlamına, kırmızı kelimesinin de güzel anlamına geldiğini hiçbir kaynak göstermeden ileri sürmektedir. *Al* kelimesinin Türkçede kırmızı⁶⁸ olduğu bilinen bir durum olsa da, yazar neye dayanarak Albanya adını Türkçedeki kırmızı kelimesi üzerinden açıkladığını yazmamaktadır.

Memmedov, Albanya kelimesinin antik kaynaklarda geçen versiyonu üzerinden kelimenin anlamını yukarıda açıkladıktan sonra Ermeni kaynaklarında *Alvank* şeklinde geçtiğini öne sürmekte ve tarihi Ermenicedeki *Alvank* kelimesinin *Al-Van-k* olarak üç kısma bölündüğünü ve kelimenin birinci ve ikinci kısımlarını birlikte okuduğumuzda *Alvan* şeklini aldığını ve *Alvan* kelimesindeki birinci *a* ünlüsünün *dilimizin gramer kurallarına uygun olarak Azerbaycan Türkçesindeki ə* ünsüz harfi ile yer değişmesini doğru kabul ettiğimizde *Alvank* kelimesinin *Azerbaycan dilindeki Əlvan* yani güzel yer anlamına geldiğini iddia etmektedir.⁶⁹ Memmedov, yine Ermeni kaynaklarında geçtiğini iddia ettiği *Alvank* kelimesinin hangi gramer kuralına göre ve neye dayanarak üç kısma ayrıldığını söylememekle birlikte, Arapça reng anlamına gelen *levn* kelimesinin çoğul hali olan ve Azerbaycan Türkçesine çoğul halde *Əlvan* olarak geçen bu kelimeyi Ermeni kaynaklarında geçen *Alvankla* aynılaştırmakta ve bunun *Azerbaycan dilinde*

⁶⁵ Bu çalışma bağımsızlığın ilk yıllarında M. E. Resulzade adına Bakü Devlet Üniversitesinde verilen eğitim programı esasında hazırlanmıştır. Yagub Mahmudov ve diğerleri. Süleyman Aliyarlı, Ed. *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan neşriyatı, Bakü 1996, s. 170.

⁶⁶ T. M. Memmedov, *Kafkas Albanyası İlk Orta Asırlarda*, Tehsil yayınları, Bakü 2006, s. 54.

⁶⁷ Memmedov, *Kafkas Albanyası*, s. 54.

⁶⁸ Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük. (10.05.2019).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cd56860370441.51879895

⁶⁹ Memmedov, *Kafkas Albanyası*, s. 55.

Əlvanlar ülkesi, yani güzeller ülkesi anlamlarına geldiğini ileri sürmektedir. Memmedov, Arapça bir kelimeyi Albanya adına benzeştirerek Albanlar'ın Türk, Albanya kelimesinin de Türkçe olduğunu iddia etmektedir. *Əlvan* kelimesi bugün günümüz Azerbaycan Türkçesinde kullanılan Arapça kökenli bir kelimedir.⁷⁰ AMBA Tarih Enstitüsünün yayını olan ve Enstitünün *İlmi Şurasının*⁷¹ kararıyla yayınlanan bu eserde Albanların kökenine ilişkin yazılanlar akademik bir araştırmadan ziyade magazinsel tarih anlatımı görünümü vermektedir.

Tarih Enstitüsünün ürünü olan Yedi Ciltlik çalışmada Geybullayev'in, Yusufov'un ve diğerlerinin Alban adını taşıyan halkın ve genel olarak Albanlar adlanan halkların *Türk menşeli* olduklarına dair fikirlerinin tarih biliminde genel kabul edilmiş fikre aykırı olduğu yazılmaktadır.⁷² Yedi Ciltlik bu çalışmanın I. Cildinde *Albanların Orta Çağlarda onların topraklarına gelmiş, Türk dilini kabul etmiş ve yeni Türk dilli halka çevrilmiş günümüz Azerbaycanlılarının ecdatlarından biri olduğu* yazılmaktadır.⁷³ Bu çalışmanın 1998'de yayınlanan ilk baskısında bu fikirler diğer baskılarında olduğu gibi aynı şekilde tekrar edilmektedir.⁷⁴ Çalışmada, tarihi geleneğe göre özellikle de Ermeni geleneğine⁷⁵ göre günümüzde yalnız *Qəbələ* Gebele ilinde yaşayan, kadim ve orta çağlarda ise Azerbaycan arazisinde fevkalade geniş yayılmış olan günümüzdeki *Udilerin* kadim Albanlarla aynı oldukları iddia edilmektedir.⁷⁶ İleri sürülen bu iddia herhangi bir dil örneğine dayandırılmamakla birlikte, sadece aşağıdaki sebeplerden dolayı Udilerin kadim Albanlar olduğu ileri sürülmektedir: 1. *Udilerin I Petro'ya yazdıkları mektupta kendilerini Ağvan/Alban olarak tanıtmaları.* 2. *Udi dilinin Kuzey - Doğu Kafkas dilleri ailesine mensup olması.*⁷⁷ Çalışmada, ileriye sürülen bu iddialardan yola çıkılarak Albanların bu dil ailesine mensup oldukları yazılmaktadır. Ancak, bu iddialar ortaya atılırken Alban dili ile Udi dilinin aynı olduğu örneklerle gösterilmemektedir.

AMBA'nin Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünün çalışmasında ise Alban adının *kadim Türk sözü olan Alp (cesur, yiğit) ve an (çoğul eki)* esasında yarandığı ve cesurlar, yiğitler anlamına geldiği iddia edilmekte⁷⁸ ve bununla da Alban etnik adını taşıyan esas halkın Türk olduğu ima edilmeye çalışılmaktadır. Cumhuriyet döneminde yayınlanan Azerbaycan Milli Ansiklopedisi'nde ise Alban adının Albanlara komşu halklar tarafından verildiği, Alban'yanı teşkil eden boylardan birinin dilinin *Türk Qarqar (Gargar)* dili

⁷⁰ Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, I. Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1994, s. 372.

⁷¹ Tarih Enstitüsünde Üst Bilim Kurulu.

⁷² Bu eserin Sovyet Dönemi BA Tarih Enstitüsü tarafından 1970 yılından başlayarak 1990 yılına kadar I. IV. V. ve VI. ciltleri yazılmıştır. 1998 yılında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi "*Yedi Ciltte Azerbaycan Tarihi*" adlı eseri ilave ve değişiklikler ederek yeniden yazma kararı aldı ve eser 1998 yılında ilk defa yayınlandı. 2007 yılında ise eser hiçbir değişiklik edilmeksizin yeniden yayınlanmıştır. Eserde bizim yararlandığımız konular ilk yayınlandığı yıldaki hali ile aynıdır. Çalışmanın bizim konumuza dahil olan I. ve II. ciltlerinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır. İğrar Aliyev, ed., *Azerbaycan Tarihi*, Yedi Ciltte, I. Cilt, AMBA Tarih Enstitüsü yayınları, Bakü 2007, s. 358-359.

⁷³ *Azerbaycan Tarihi*, Yedi Ciltte, I. Cilt, 2007, s. 280.

⁷⁴ *Azerbaycan Tarihi*, Yedi Ciltte, I. Cilt, Elm yayınları, Bakü 1998, s. 328.

⁷⁵ Burada Ermeni geleneği ifadesiyle Ermeni kaynakları kastedilmektedir.

⁷⁶ *Azerbaycan Tarihi*, Yedi Ciltte, I. Cilt, s. 282.

⁷⁷ *Azerbaycan Tarihi*, Yedi Ciltte, I. Cilt, s. 282.

⁷⁸ *Azerbaycan Etnografyası*, I. Cilt, AMBA Arxelogiya ve Etnografya İnstitutu, Şark-Garp Yayınları, Bakü 2007, s. 38.

olduğu ve bu dilin esasında V. yüzyılda Gürcü, Ermeni ve *Uti* diline yakın sayılan Alban adlandırılan alfabelerle birlikte yeni bir alfabe yaratıldığı yazılmaktadır.⁷⁹ Ancak bu alfabenin nasıl olduğuna dair yazı örneği veya görsel verilmemektedir. Bu döneme ait olan Ortaokul öğrencileri için hazırlanan *Azerbaycan Tarihi* adlı ders kitabında Albanya ahalisinin *Türk dilli* ve Kafkas dilli halklardan oluştuğu ve bu halklar içerisinde Albanların çoğunluğu oluşturdukları yazılsa da Albanların kimliği kesin olarak belirtilmemektedir.⁸⁰ Buraya kadar verilen örneklerden görüldüğü bu çalışmalar akademik bir tarih çalışması ve ciddi bir etnoloji araştırması niteliğinde değildir.

Albanya Tarihi Eserinde Alban Kimliği

Musa Kalankatuklu'nun *Albanya Tarihi* eseri umumilikte Kafkasya'nın VII.-X. yüzyıl tarihine ait muhtelif bilgiler içermektedir. Esas itibarıyla Albanların tarihi hakkında bilgi veren eser aynı zamanda Türklerin, İranlıların, Romalıların, Gürcülerin ve Ermenilerin de bölgedeki tarihi ile ilgili bilgiler vermektedir. *Albnaya Tarihi* üç kitaptan oluşmaktadır ve söz konusu eseri teşkil eden kitapların müelliflerinin kimliği hakkında farklı fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu çalışmada Kalankatuklu'nun *Albanya Tarihi* eseri esasen tercümenin tercümesi üzerinden, yani Ermenice'den Rusçaya, Rusçadan da Bünyadov tarafından Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiş hali üzerinden incelenmiştir. Bununla birlikte değindiğimiz husular 1861'deki Rusça baskısıyla karşılaştırılmıştır. Eserin özgün dili üzerinden incelenmemesi bu çalışma da dahil olmakla tercümenin tercümesi üzerinden yapılan tüm çalışmalarda hassas konularda şüphe payı bırakacaktır. Kalankatuklu'nun bu eserinin bazı kısımları 1849-1851'de Fransızcaya, 1861'de tam haliyle Rusçaya ve 1961'de İngilizceye tercüme edilmiştir.⁸¹ F. Kırzioğlu'nun verdiği bilgilere göre ise, 2 Üçkilse/Eçmiyadzin 1 İstanbul ve 1 Tebriz elyazmalarına göre 1860'da Karabet Şahnazaryan tarafından Paris'te Fransızcaya, yine aynı yılda Ermeni asıllı M. Emin tarafından Moskova'da Rusça'ya çevrilmiştir.⁸² *Albanlar Tarihi* eseri Türkçeye ilk defa 1943 yılında Hrand D. Andreasyan tarafından Fransızca üzerinden çevrilmiştir.⁸³ Kırzioğlu'nun iddiasına göre Andreasyan, bazı dini ve sırf kiliseye ait parçaları kasıtlı olarak çevirmemiştir. 2006 yılında ise Bünyadov'un Azerbaycan Türkçesine tercümesi üzerinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.⁸⁴ Söz konusu aktarma üzerinden bir sıra çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi eseri Türkiye Türkçesine aktaran Gedikli'nin çalışmasıdır.⁸⁵ Söz konusu çalışmada Albanya Tarihi eserinin tercümesinde geçen Hunlar ve Hazarlarla ilgili Türkçe sözcükler tespit edilmiş, onların anlamı ve karşılaştırılması yapılmıştır. Albanya Tarihi eseri üzerinden yapılan bir diğer çalışma ise söz konusu eserde tespit edilen *Kuzey Hükümdarı*, *Cebu Hakan* ve *Şad* adları ve bu kelimelerin kimleri ifade

⁷⁹ Bu çalışmanın redaksiyon heyetini Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in başkanlığında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin akademisyen kadrosu oluşturmaktadır. İlham Aliyev ve diğerleri, Azerbaycan Milli Ensiklopediyası, Elm Merkezi, Bakü 2007, s. 100.

⁸⁰ *Azerbaycan Tarihi 6*, (Ders kitabı), Tehsil yayınları, Bakü 2018, s. 71.

⁸¹ *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Movses Kalankatlı maddesi.

⁸² Fahrettin Kırzioğlu, *Albanlar Tarihi Üzerine*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 9.

⁸³ Kırzioğlu, *Albanlar*, s. 9.

⁸⁴ Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, akt., Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

⁸⁵ Yusuf Gedikli, "463-482 Arasında Kuzey Kafkasya Hun Beyliğinden ve Hazar Türklerinden Alban Tarihi'nin Kaydettiği Türkçe Sözcükler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos 2015, s. 217.

ettiği üzerinde durulmuştur.⁸⁶ *Albanya Tarihi* eseri üzerine Türkiye’de ilk çalışma Kırzıoğlu’ya aittir. Kırzıoğlu değerlendirmesinin C. J. F. Dowset’in 1961’deki İngilizce tercümesi üzerinden yaptığını yazmaktadır ve değindiği konular *Türk Töresi ve Dilini Yansıtan Misaller* ile ilgilidir.⁸⁷

Albanya Tarihi eserinde bizim araştırmaya çalışacağımız husus **Albanların kimliği** meselesidir. Eserde ele alınan tüm olaylara dönemin Hristiyan dindarlığının bakış açısıyla bakılmıştır. Bu sebeple hadiseler din, dindarlık üzerinden anlatılmaktadır. Kimlik tanımını burada ihtiva ettiği geniş anlamı ile ele almaya ve köken, inanç, coğrafya ve kültür meselesini de bu bağlamda ortaya çıkarmaya çalışacağız. Çünkü kimlikbilindiği üzere de kullanılan dilden tarihe, siyasi olaylardan dine, ortak amaçlardan coğrafi birliğe kadar pek çok kavramı içermektedir.⁸⁸ Her ne kadar geniş anlamı ile Albanların kimliği ile ilgili bilgileri aktarmaya çalışsak da çalışmamız asıl metnin tercümesinin tercümesi üzerinden olduğu için her zaman şüpheli ve sathi olarak kalacaktır.

Albanların Kökeni

Albanya Tarihi eserinde I. kitapda I. bölümde *Allahın yarattığı ilk insan – Adem* ve ondan Nuh’a kadar olan şecere anlatılmakta ve daha sonra Nuh’un oğlu Yafes’in evlatlarının ve onların cediti oldukları halkların adları verilmektedir. Halkların adı ve onların cediti olduğu yazılan Yafes oğullarının adları verildikten sonra Albanlarla ilgili paragrafda bu şekilde bir bilgi verilmektedir: *Toplam 15 halktır. Bunlardan üçü yurtlarını terk edip putperest adalarına dağıldılar. Bunlar Yafes’in oğullarından olan Ketarilerin neslinden olan Kipirliler (Kıbrıslılar) ve kuzeyde Ketarilere akraba olan halklar idiler ve Albanlar da bunların neslindedir.*⁸⁹ Burada diğer halklarda olduğu gibi Albanların doğrudan Yafes’in hangi oğlunun soyuna bağlandığına dair kesin bir bilgi verilmemektedir. Bu yüzden kuzeyde Ketarilere akraba olan hangi halkın soyundan ve kuzeyin nereden ibaret olduğu tespit edilememektedir. Halklar ve onların menşei ile ilgili verilmiş parçadan Albanların menşeyi ile ilgili diğer halklarda olduğu gibi ayrıntılı bir bilginin verilmemesinin bir ihtimalle eserin yazarının bilgisinin bu kadar olduğundan kaynaklandığını düşünebiliriz.⁹⁰ Aksi taktirde Albanların tarihinden bahseden eserde Albanların ikinci dereceli halk olarak verilmesi düşündürücü olurdu.

Albanların Yazısı

Albanların kökeni ile ilgili Nuh, Yafes ve şeceresi üzerinden tüm halklara ait olan genel bir bilgi verildikten sonra yazıya sahip olan halklarla ilgili 3. bölümde yazıya sahip olan halklar arasında Albanların da adı geçmekte, ancak bu yazının ne şekilde

⁸⁶ Umut Üren, “Albanya Tarihi Adlı Kaynakta Batı Göktürk Yöneticileri: Kuzey Hükümdarı, Cebu Hakan” Ve Şad Hakkında Değerlendirmeler”, *Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2020, 15/1.

⁸⁷ Kırzıoğlu, *Albanya*, s. 48-60.

⁸⁸ Zeynep İskefiyeli, “Ermeni Kimliğinin Oluşmasında Din Faktörü”, *Akademik İncelemeler*, 2/1, 2007, s. 233.

⁸⁹ Moisey, *Albanya*, s. 14-15.

⁹⁰ Eserde Nuh’un evlatları ile ilgili verilen bilgilerde yazarın İncil’de verilen bilgilerin aksine Homer’in oğullarını “Fogarma”nın oğulları olarak takdim etmesi de yazarının bu konuda sathi bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Halk adları ile ilgili düzeltmeler Ziya Bünyadov’a aittir.

olduğu ile ilgili bilgi verilmemektedir.⁹¹ Ermeni alfabesinin müellifi olarak bilinen Mesrop Maştots ile ilgili 15. Bölümde ise o, Gürcilere, Ermenilere ve Albanlara alfabe hazırlayan biri olarak takdim ediliyor.⁹² Eserde verilen Mesrop'un Albanlara da alfabe hazırlaması meselesi ile ilgili verilen bilgi ile ilgili Bünayodv'nın 94. notunda Mesrop'un Albanlara ve Gürcilere alfabe hazırlamadığını, hatta Ermeni alfabesinin Habeş (Amhar) alfabesinden türediğini iddia etmekte, ancak bu iddialarına karşı kesin bir delil ortaya koymamaktadır.⁹³ Bize göre Mesrop'un Albanlara da alfabe hazırlaması ile ilgili iddia ciddi bir araştırma yapılmadan sıradan bir îtirazla tekzip edilemez. Ancak bu iddianın sahilhliği de tercümenin tercümesi olan bir metin üzerinden alınarak ve özgün kaynağa bakılıp teyit edilmeden doğru kabuledilemez. *Albanya Tarihi* eserinin Rusça tercümesinde ise Mesrop'un sadece Ermenilere ve Rusça *İverçam* olarak yazılmış olan Gürcilere alfabe hazırladığı yazılmakta⁹⁴ ve Albanlara da alfabe hazırlaması ile ilgili bilgi verilmemektedir. Bünayodv'un tercümesindeki Albaniya Tarihi eserinin 2006'da latinize edilerek yapılan baskısında da Mesrop'un alfabe hazırladığı halklar içerisinde Albanların adı verilmemiştir.⁹⁵ Mesrop'un Albanlara da alfabe hazırlamış olması ile ilgili mesele Azerbaycan Türk akademisinde bir îtiraz doğurmaktadır. Bu durumun sebebi Alban kimliğinin Azerbaycan Türk tarihçiliğinde ve Azerbaycan siyasi hayatında ve aynı zamanda Ermenistan'da sahiplenilmesidir. Oysa ki, Albanlar sadece olarak Albanlardır ve onların sahiplenilmesi veyâ ötekileştirilmesi bilim adına sağlıklı araştırmaların önünü kesmektedir. Tabii ki Alban kimliğinin bu kadar sahiplenilmesi Ermenilerin günümüz Azerbaycan toprakları ile ilgili iddialarına cevap niteliğinde ortaya çıkmıştır. Kanaatimizce bölgenin kadim tarihine ait halkların tarihini öğrenirken, günümüzdeki siyasi durumdan dolayı birini ötekileştirip, diğerini sahiplenmek bilim adamının ve bilimin işi olmamalıdır.

Mesrop'un Albanlara da alfabe hazırlaması ile ilgili Alban Tarihi'nde verilen bilgi üzerine Ermeni ve Alban alfabesi arasındaki benzerliğin derecesini örnekler üzerinden tespit etmek gerekmektedir diye düşünüyoruz. Ancak bu benzerliğin derecesi Mesrop'un Alban alfabesini hazırlaması ile ilgili verilen bilgini kuvvetlendirmedeği gibi tekzip de edemez. Zira aynı bölgede dini, siyasi ve kültürel ilişkileri olan iki halkın alfabeleri arasında benzerliğin, etkileşimin olması oldukça doğal bir durumdur ve kaçınılmazdır. Ermeni Alfabesi ile Alban alfabesi arasında zahiri çok sathi bir benzerlik vardır. Bu da sadece bazı harflerin şekli benzerliği düzeyindedir. Harflerin aynı sesleri ve karşılıkları vermesi gibi birebir benzerlik yoktur. Örneğin: Klassik Ermeni alfabesindeki yets **Ե** harfi ile Alban alfabesinde b sesini veren odet harfi, b sesini veren ben **Б** harfi ile j sesini ve jil harfi, a sesini veren küçük ayp **у** harfi ile ç sesini veren ça harfi, k sesini veren büyük ken **К** harfi ile i sesini veren irb harfi, m sesini veren men **М** harfi ile ts sesini veren tsoy harfi, xe sesini veren büyük **Х** x (boğazda h) harfi ile v/b sesini veren vez harfi, p sesini veren büyük **Փ** phur harfi ile k sesini veren kiu harfi çok az zahiri bir benzerlik teşkil etmektedir ve görüldüğü gibi aynı seslere karşılık değildir. Albanlara ait yazının şekliyle ile Alban alfabesinin bulunmasından bir yıl sonra

⁹¹ Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 16.

⁹² Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 31.

⁹³ Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 212.

⁹⁴ Kagankatvaçi, *İstoriya Agvan*, s. 89.

⁹⁵ Moisey Kalankatuklu, *Albaniya Tarihi*, Avrasya Pres yayımları, Bakü 2006, s. 543.

1938’de yaptığı çalışmada da Alban alfabesinin listesi, Ermenice ve Gürcice yazılmış şekilleri ile de verilmiştir.⁹⁶

АЛФАВИТ КAVKAZСКИХ АЛБАНЦЕВ
(В порядке азбанского алфавита).

	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		Q	U	C	Q	J	Y	L	R	S
		Ալթ Alt	Ոդետ Odet	Հիմ Zim	Գտ Gat	Էբ Eb	Հաթի Zafl	Եւ Eu	Հիլ Zil	Բաս Tas
1	Ը	Կ	Դ	Կ	Ե	Գ	Դ	Ի	Դ	Ե
	Շա Շա Ça	Եւդ Եւդ Jud	Շա Շա Za	Իմ Իմ Im	Շա Շա Şa	Լան Լան Lan	Ինա Ինա Ina	Նեն Նեն Nen	Դան Դան Dan	Շար Շար Çar
2	Զ	Կ	Լ	Լ	Կ	Զ	Լ	Զ	Զ	Լ
	Հոբ Զոբ Zob	Կար Կար Kar	Լիտ Լիտ Lit	Հիդ Հիդ Hid	Հոյ Հոյ Haj	Ար Ար Ar	Կոյ Կոյ Coj	Շի Շի Çi	Հոյ Հոյ Çaj	Իմ Իմ Mak
3	Զ	Կ	Լ	Լ	Կ	Զ	Լ	Զ	Զ	Լ
	Կար Կար Kar	Նույ Նույ Nuc	Հոյ Հոյ Zaj	Շակ Շակ Şak	Հոյ Հոյ Zaj	Սոյ Սոյ Soj	Խոյ Խոյ Xoj	Շոյ Շոյ Çoj	Հոյ Հոյ Çaj	Շոյ Շոյ Çaj
4	Զ	Կ	Լ	Լ	Կ	Զ	Լ	Զ	Զ	Լ
	Պեն Պեն Pen	Փես Փես Pes	Կաթ Կաթ Kat	Սեկ Սեկ Sek	Վեզ Վեզ Vez	Տիւր Տիւր Tiur	Սոյ Սոյ Soj	Լոյ Լոյ Loj	Շոյ Շոյ Çoj	Շոյ Շոյ Çaj
5	Կ	Կ	Կ							
	Յոյ Յոյ Jajd	Փիւր Փիւր Piur	Կիւ Կիւ Kij							

Alban alfabesi ile ilgili Gukasyan’ın çalışmasında da fotoğraflı ve açıklamalı bir bilgi verilmiştir.⁹⁷ Gukasyan, Ermeni ve Süryani kaynaklarınca da bu alfabenin Albanlara ait olduğunun onaylandığını yazmaktadır.⁹⁸ Alban alfabesi ile ilgili bilgi veren çalışmalardaki ortak ifade söz konusu alfabenin 52 harften ibaret olmasıdır. Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi’nde de bu bilgi verilmekte ve orada da Gukasyan’ın çalışmasındaki alfabe listesinin fotoğrafı verilmektedir.⁹⁹ Albanlara ait edilen alfabenin mevcut olduğuna dair en somut maddi delil ise 1948-1951 yıllarında Azerbaycan’ın Mingeçevir ilinde yapılan arkeoloji çalışmaları zamanı ortaya çıkarılan üzerinde Alban alfabesi olan abidelerin aşikar olunmasıdır.¹⁰⁰ Abideler üzerinde Ermeni alfabesi ve

⁹⁶ A. Şanidze, “Novootkritiy alfavit kavkazskiy albançev i eto znaçenie dlya nauku”, *İzvestiya İnstitutu Yazıka, İstorii i Materialnoy Kulturu im. akad. N.Y. Marra*, IV. Tibilisi: Gruzinskiy Filial Akademii SSSR, 1938, 28.

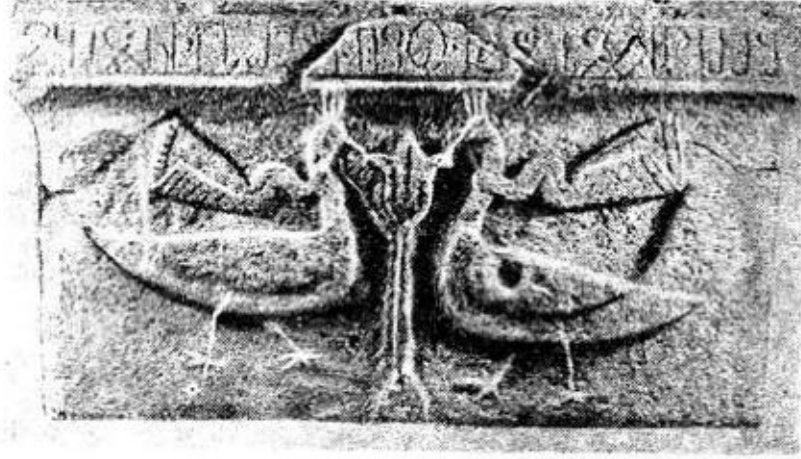
⁹⁷ V. L. Gukasyan, “O novonaidennom spiske albanskovo alfabita”, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 2, 1917, s. 131.

⁹⁸ Gukasyan, “O novonaidennom”, s. 132.

⁹⁹ Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, “Albanlar”.

¹⁰⁰ R. M. Vahidov, *Azerbaycan III-VIII asırlarda*, Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Neşriyatı, Bakü 1961, s. 138.

Alban alfabesi olarak iki ayrı alfabenin verilmesi de bu alfabelerin her birinin mustakil alfabeler olduğunu göstermektedir.

Üzerinde Alban alfabesinin yazılı olduğu bu abidenin fotoğrafı Vahidov'ın ilgili araştırmasından alınmıştır.

Alban alfabesi ile ilgili eski kaynaklarda bilgilerin olmasına rağmen bu alfabenin olduğuna dair ilk somut örnek yalnızca 1937 yılında İ. V. Abuladze tarafından Eçmiyazin elyazmaları araştırılırken Foma Metsopski okulunun XV. yüzyıla ait Ermeni dili ders kitabında 52 harften ibaret Alban alfabesinin ortaya çıkarılmasıyla elde edilmiştir.¹⁰¹

Albanya Coğrafyası

Eserde Albanya'nın yerleştiği coğrafya Büyük ve Küçük Kafkasya dağları olarak yine ayrıntılı olmayan bir şekilde verilmiştir.¹⁰² Coğrafya ile ilgili bilgilerde önemli bir husus eserde Kür nehrinin ülkenin ortasından akıp geçtiğinin vurgulanmasıdır. Sıradan bir coğrafi tasvir olarak görünen bu bilgi bizlere Albanya'nın tarihen şimdiki kuzey Azerbaycan'ın yerleştiği coğrafyayı kapsamış olduğunu göstermektedir. Yani tarihi Albanya coğrafyasının yalnızca Kür nehrinin kuzeyinden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Coğrafya ile ilgili bölümde ülkenin başkentinin Berde şehri olduğu yazılmaktadır.¹⁰³

Albanlar Arasında Dini Kimlik Olarak Hristiyanlığın Yayılması

Albanya Tarihi'nden anlaşıldığı üzere Albanlar arasında Hristiyanlık ilk defa İsa'nın Havarilerinden olan Faddey tarafından tebliğ edilmiştir. Eserde İsa'nın kendi öğrencilerinden Faddeyi tüm dünyaya ve *biz şark halklarına*, yani Albanlara gönderdiği ve onun Ermeni çarı Sanatruk tarafından öldürüldüğü yazılmaktadır.¹⁰⁴ Yine aynı yerde, Faddey'in öğrencisi Yelisey'in bu olaydan sonra Küds şehrine geri dönüp sonra yeniden, Ermenilerden kaçarak Albanya'nın Çola vilayetinde Hristiyanlığın tebliğine

¹⁰¹ Vahidov, *Azerbaycan*, s.137.

¹⁰² Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 16.

¹⁰³ Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 17.

¹⁰⁴ Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 18.

başlaması ve baskılara mâruz kalsalar da şimdiki Azerbaycan'ın Şeki ilinin Kiş köyünde Albanya'nın ilk kilisesini inşa etmelerinden bahsediliyor. Bünyadov'un esere yaptığı notlarında Artaşesiler sülalesinden olduğu yazılan ve eserde Ermeni çarı olarak gösterilen Sanatruk'un¹⁰⁵ 115-116 yılları arasında hâkimiyet sürdüğünü yazılmaktadır. Bu tarihi kronolojiyi doğru kabul etmiş olursak, Hristiyanlığın Albanya'da daha bu yıllarda tebliğ edildiği anlaşılmış olur. Aynı zamanda Fadley'in bölgeye gelmesi de yeni dinin bölgede ilk defa Havariler tarafından tebliğ edildiğini göstermektedir. Eserde Albanlar arasında Hristiyanlığın yayılması ile ilgili bir diğer faaliyet aziz Gregori olarak bilinen Ermeni Katolikosunun faaliyeti ile ilgilidir. Geregori'nin Katolikos seçildikten sonra Gürcüler ve Albanlar arasında yeni dini tebliğ etmek için gittiği ve Haband vilayetine gelerek Amaras şehrinde yeni bir kilise inşa ettirdiğine dair kısa bilgi verilmektedir.¹⁰⁶

Eserde Katolikos Gregori'in torunu olan Gregori'nin de dedesinin yolunu izleyerek Katolikos olduğu ve Gürcistan ve Albanya'nın Katolikosluğuna lâıyk görüldüğü ve bu bölgelerde Hristiyanlığı yaydığı ve Maskutlar ülkesine giderek Maskut çarı Sanesan'ın huzurunda Hristiyanlığı tebliğ ettiği yazılmaktadır.¹⁰⁷ Bu bölümde bölgedeki Erken dönem Türk tarihi açısından önemli bir husus Gregori'nin Sanesan¹⁰⁸ tarafından öldürülmesinden sonra bölgede Hristiyanlığı tebliğ edenleri cezalandırmak için Sanesan'ın "sayısız hesapsız Hunların orduları ile" Ermeniyeye baskın ettiğine dair bilginin verilmesidir. Bu durum o dönemde Hunların bölgede ezici bir güç olduğunu göstermektedir.

Hristiyanlığın Albanya'da resmileşmesi Alban çarı Urnayır döneminde oluyor. Bu hadise Hristiyanlığın Roma'da 313 yılında resmileşmesiyle mümkün olabiliyor. Zira o dönemde Albanya Roma'nın tesiri altın idi ve bu tarihten önceye kadar Hristiyanlığı tebliğ edenler Roma'da da olduğu gibi cezalandırılıyordu. Konstantin'in resmi izin çıkarmasıyla Hristiyanlığın diğer bölgelerde de resmileşmesi hadisesi eserde bedii bir üslupla ifade edilmiştir. Eserde, *Allah'ın insan neslini ziyaret ettiği günlerde ve büyük imparator Konstantin'in hâkimiyeti altında batıyı terakkiye davet ettiği zamanda*, doğu ülkelerini de imana getirdiği ve Urnayır vasıtası ile Albanlara Hristiyanlığı kabul ettirdiği ifade ediliyor.¹⁰⁹ Kalankatlu'nun eserinde Hristiyanlığın Albanya'da yayılması ile ilgili bölümlerden anlaşılan genel sonuca göre söyleyebiliriz ki, yeni din Albanya'da ilk defa İsa'nın öğrencilerinden Faddey ve onun öldürülmesinden sonra öğrenci Yelisey tarafından tebliğ ediliyor ve bu suretle Kiş köyünde ilk kilise inşa ediliyor, sonrasında aziz Gregori ve onun torunu Gregori de bölgede Hristiyanlığın yayılması faaliyetlerinde iştirak ediyor, sonunda ise 313 yılında Roma'da Hristiyanlık resmileştiği zaman Albanya çarı Urnayır tarafından da Hristiyanlık ülkede resmileşiyor.

¹⁰⁵ Eserin bu bölümünde Ermeni olarak gösterilen Sanatruk'un, ilerleyen bölümlerde Albanya'nın Paytakaran vilayetinden tanınan Sanatruk'un Albanların çarı olduktan sonra Ermeniyeye hücum etmesinden bahsediliyor. Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 27.

¹⁰⁶ Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 23.

¹⁰⁷ Kalankatuklu, *Albaniya*, s. 24-25.

¹⁰⁸ Azerbaycan Türk tarihçiliğinde Sanesan ve Sanatruk adlarının aynılaştırılması durumu vardır. Bu durum Bünyadov'un eserinin I. Bölümüne yazdığı 50. notundan da görülmektedir. Bünyadov, Sanesan adından sonra parantez içerisinde (Sanatruk) yazmakta onunla ilgili kaynaklar önermektedir.

¹⁰⁹ Kalankatuklu, *Albanlar*, s. 26.

Sonuç

Albanlar adı altında kimliğini araştırmaya çalıştığımız halk, aynı adı taşıyan bölgede bir kaç halkın birliyinden müteşekkil bir halklar topluluğudur. Ancak bunun yanı sıra bu halklar içerisinde yazısı, siyasi hakimiyeti ve medeniyeti ile öne çıkan ve diğer halkları kendi hakimiyetinde tutan bir halkın olduğu da muhakkaktır. Lakin söz konusu bu halkın Albanya'daki halklardan hangisi olduğunu tespit etmek zordur ve bu durum şimdiye kadar kesin olarak belirlenememiştir. Bu sebeple yazısından, siyasi varlığından ve medeni hayatından haberdar olduğumuz bu bölge halkını genel adlandırma ile Albanlar olarak ifade ediyoruz. Kimlik araştırmasında genel olarak ele aldığımız Alban adı üzerinden bir araştırma yapmaya çalıştık. Bu sebeple ortaya çıkarmaya çalıştığımız kimlik özellikleri de genel olmakla birlikte kesin olarak hangi etnik gruba âit olduğu belli olmayan tanımlamadır. Alban kimliğinin tam olarak kesinleştiremesek de, Alban yazısı olarak bildiğimiz az sayıda metinlerin çözülmesi ve farklı türden metinlerin de bulunup çözülmesi halinde en azından bu halkların kullanmış olduğu resmi dilin veya vahit dilin ne şekilde bir dil olduğu anlaşılabilir olur. Yazının ve dilin çözülmesi etnik kimliğin esaslı ölçüde belirlenmesini sağlayabilecektir. Diğer türlü ortada çözülmüş dil örneğinin olmadığı bir durumda Alban kimliği ile ilgili kesin bir söz söylemek zordur.

Albanlarla ilgili, Azerbaycan Türk tarihçiliğinde ilk bilgi veren ne Gülüstan-ı İrem eserinde ne de Demokratik Cumhuriyet dönemi çalışmalarında onların Türk veya başka ırka ait olduklarına dair kesin bilgiler verilmemektedir. Bu çalışmalarda Albanlarla ilgili bilgiler doğrudan konu üzerine yapılmış araştırmalar değil, genel bilgi aktarımı düzeyindedir. Aktarılan bilgiler de aşağı yukarı birbirine benzemektedir. Bu çalışmalar içerisinde yalnızca yazarının siyasi mensubiyeti itibarıyla Demokratik Cumhuriyet dönemine ait ettiğimiz 1951 yılında yayınlanan Mehmetzade'nin çalışmasında yazar Albanları kendinden önceki yazarlardan ve kendinden sonra gelecek olan K. Oder'den¹¹⁰ farklı olarak Türk tarihi içerisinde ele almaktadır. Çalışma Mehmetzade'nin verdiği konferans metinlerinin bir araya toplanarak yayınlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Mehmetzade, Demokratik Cumhuriyet dönemi aydınlarından. Mehmetzade'nin siyasi - ideoloji kişiliğinden ve Yeni Kafkasya¹¹¹ dergisinde yazdığı yazılardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, onun Sovyetlere karşı keskin bir duruşu vardı ve bunu tüm yazılarında Sovyet zamanındaki ekonomik, siyasi ve kültürel politikaları tenkit etmesinden de görmekteyiz. Mehmetzade'nin bu çalışmasının Sovyet istilasında olan yurdunun kadim bir Türk memleketi olduğunu göstermek istemesinden yola çıkarak yapıldığını ihtimal edebiliriz. Zira konferans metinlerinin bir araya getirilerek hazırlanan çalışma ideolojik bir görünüm arz etmektedir. Döneme ait ettiğimiz çalışmalar içerisinde yalnızca Mehmetzade'nin çalışmasında Albanların Türk oldukları iddia edilmektedir. Bu durumda Mehmetzade'nin Türkiye'de yaşaması ve bu konuda Togan'ın Albanların kökeni ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz yazısından etkilendiğini

¹¹⁰ K. Oder de Demokratik Cumhuriyet dönemi aydınlarından ve Demokratik Cumhuriyetin kurucu partisi Musavat'ın Mehmetzade'den sonra III Başkanlığını yapmıştır. Ancak, Oder bu konuda daha soğukkanlı davranmıştır ve uzman olmadığı bir konu üzerine kesin fikirler beyan etmekten çekinmiştir.

¹¹¹ Yeni Kafkasya 1923 - 1927 yıllarında İstanbul'da Azerbaycan'dan gelmiş Türk aydınları tarafından 15 günde bir yayınlanan siyasi, içtimai ve bilimsel bir dergidir. Derginin kurucusu ve başyazarı Azerbaycan'ın sabık Milli Şura Reisi M. E. Resulzade'dir. Mehmetzade'nin bu derginin tüm sayılarında muhtelif mevzularda yazıları mevcuttur. Bu dergi Mehmetzade'nin kişiliğini ve onun yazılarının mahiyetini kavraya bilmemizi sağlamaktadır.

düşünebiliriz. Zira, Toganın bu eseri Mehmetzade'nin eserinden önce 1946 yılında yayınlanmıştır ve Mehmetzade Togan'la birlikte Yeni Kafkasya vd. dergilerde beraber yazarlık yapmışlardır. Bu dergiler Türk yurtlarındaki Sovyet rejimine karşı bir politika izlemekteydi. Buradaki tarihle ilgili yazılar da Sovyetlerdeki tarih anlayışına tamamiyle zıttı karakterde idi. Bu döneme ait ettiğimiz Oder'in çalışmasında, yazar doğru bir öneride bulunmakta ve Albanların köken meselesinin araştırılması için antropolojik ve dille ilgili delillerin gerekli olduğunu yazmaktadır.

Bir önceki dönemde ele aldığımız çalışmalarda olduğu gibi Sovyet ve Cumhuriyet döneminde yapılan Tarih Enstitüsünün çalışmalarında ve Sovyet dönemine ait ele aldığımız diğer çalışmalarda da Albanlar Türk halkı olarak görülmemektedir. Sovyet dönemine ait çalışmaların ekseninde Albanlar dil olarak Kafkas dilli Udilerle ilişkilendirilmektedir. Sadece olarak dönemin son yıllarında yapılan ve doğrudan Albanlar üzerine olmayan Seyidov'un çalışmasında Alban kelimesi Türkçe olarak açıklanmaktadır. Bu döneme ait Tarih enstitüsünün çalışmasında ve ele aldığımız diğer çalışmalarda Albanların kimliği konusunda antropolojik ve dille ilgili deliller gösterilmeden, kıyaslama yapılmadan onların kimliği konusunda iddialar ileri sürülmektedir.

Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalarda dönemin ilk yıllarından başlayarak Albanların Türk olduklarına dair iddialar ortaya atılmaktadır. Özellikle, Albanlarla ilgili bağımsızlığın ilk yıllarında daha çok araştırma yapılmasının sebebi Ermenilerin Azerbaycan topraklarına olan iddiasından ve Sovyetler zamanında Albanya döneminde Azerbaycan'da Türk varlığının inkar edilmesinden kaynaklandığını ihtimal etmekteyiz. Örneğin, Geybullayev, Albanların Kafkas dilli adlandırılmasının yanlış olduğunu ve bu durumun da Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları için gıda membağı oluşturduğunu yazmaktadır.¹¹² Son olarak Albanların Kafas dilli ve İran dilli olduklarının iddia edildiği çalışmalarla, onların Türk olduklarının iddia edildiği çalışmaların akademik yeterlilik açısından aynı düzeyde ve aynı metotla hazırlandığını görmekteyiz.

Albanya Tarihi eserinde araştırmaya çalıştığımız Albanların kimliği meselesi bizim ele aldığımız yönleriyle o kadar da geniş bir şekilde aksettirilmemiştir. Etnik köken meselesinde dini-efsanevi bir anlatımın dışında günümüz anlayışıyla bir köken ayrıntısı verilmemektedir. Bunun yanı sıra dil ve kültür meselesinde de aydınlatıcı her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kitapta genel olarak Hristiyan dindarlığı üzerinden insanların ve hükümdarların dine olan münasebeti anlatılmıştır. Albanların kuzeyden gelen Türk akınları karşısındaki durumu ve İran şahları ile olan münasebetleri de yine dönemin dini anlayışıyla ifade edilmiştir, siyasi hadiseler ve onların sonuçları din üzerinden açıklanmıştır. Albanya Tarihi eserinden ayrıntılı bir şekilde Alban kimliği meselesini öğrenebilmek mümkün değildir. Zira VII.-X. yüzyıllara tarihlendirilen eserlerin böyle bir kaygısı olmadığı için bu mesele üzerinde durulmamıştır. Albanların kimliği meselesinde Albanlar adı altında anılan tüm halkların ayrı ayrılıkta kimliğini belirlemek bugün için belki de mümkünsüz gibi gözükmektedir. Bu sebeple en azından adıyla belli ve yakın dönemimize kadar izlerini bırakmış halkların kimliklerini - dil, köken- belirlemek mümkün olur. Alban Tarihi eserinden yola çıkarak Albanları genel itibarıyla tasvir edecek olursak, dini kimlik olarak Albanlar Miladın ilk yüzyılından itibaren Hristiyanlığı kabul etmeye başlamış ve yeni dini zamanla ülkenin resmi dini olarak ilan etmiş Hristiyan bir halktır. Ancak Albanların tarih sahnesini çıkışı genel

¹¹² Geybullayev, *Azerbaycan Türklerinin*, s. 174.

olarak M.Ö. IV. Yüzyıldan başlamaktadır. Albanların Hristiyanlık öncesi dinleri de bölgelere göre değişerek İran'ın tesiri ile Zerdüştlük, Putperestlik ve Paganizim şeklinde olmuştur. Albanların yaşadıkları coğrafiya günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti arazisini ve Azerbaycan bilimsel, edebi ve siyasi literatüründe Batı Azerbaycan olarak adlandırılan, günümüz Ermensitan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Batı Azerbaycan topraklarının bir kısmı, Gürcistan'ın sınırları içerisinde olan Borçalı bölgesine kadar uzanan ve Rusya Federasyonu dahilindeki Derbent bölgesini de kapsayan geniş bir arazi idi. Elbette tüm bu bölgelerde tek düze vahit Alban halkından bahsedemeyiz. Bu bölgelerde dilleri ve gelenkleri itibariyle biri birinden farklı halklar mevcut olmuş olsalar da onları genel siyasi ve coğrafi adlandırma ile Albanlar, bölgeyi ise Albaniya olarak adlandırabiliriz.

Kaynakça

- Aliyarlı, Süleyman, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan neşriyatı, Bakü 1996.
- Aliyev, İ., *Dağlık Karabağ: Tarihi Faktlar, Hadiseler*, ASSC Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü. Elm Neşriyatı, Bakü 1989.
- Aliyev, İğrar., *Azerbaycan Tarihi*, Yedi Ciltte, I. Cilt, AMBA Tarih Enstitüsü yayınları, Bakü 2007.
- Aliyev, İlham. ve diğerleri, *Azerbaycan Milli Ensiklopediyası*, Elm Merkezi, Bakü 2007.
- Alizade, Oder, *Azerbaycan'da Erken Türk Tarihi Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi., Ege Üniversitesi, 2019.
- Azerbaycan Etnografyası*, I. Cilt, AMBA Arxelogiya ve Etnografya İnstitutu, Şark-Garp Yayınları, Bakü 2007.
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, I. Cilt, "Albanlar maddesi", ASA Baş Redaksiyası, Bak 1976.
- Azerbaycan Tarihi 6*, (Ders kitabı), Tehsil yayınları, Bakü 2018.
- Azerbaycan Tarihi*, Yedi Ciltte, I. Cilt, Elm yayınları, Bakü 1998,
- Bakıhanov, Abbaskulu Ağa, *Gülüstan-ı İrem*, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Tarih ve Felsefe Enstitüsü, Bakü 2010.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan VII. - IX. Asırlarda*, Azereşr, Bakü 1989.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan VII.-IX. Asırlarda*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993.
- Cinemre, İlhami Tekin, "Genç Antik Çağda Ermeni Kilisesi'nin Kurumsallaşması", *Asia Minor Studies*, 7, no. 1, 2009, s. 95-105.
- Çakmaklı, Gaffar, *Ermeni Düşünce Sistemi ve İdeolojisi*, İstanbul: Ekim Yayınları, 2015.
- Feigl, Erich, "Ermeni Milli Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi", *Ermeni Araştırmaları*, 2, Haziran, Temmuz, Ağustos-2002, s.4.
- Gedikli, Yusuf, "463-482 Arasında Kuzey Kafkasya Hun Beyliğinden ve Hazar Türklerinden Alban Tarihi'nin Kaydettiği Türkçe Sözcükler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 217, Ağustos 2015. S. 687-714.

- Geybullayev, Giyaseddin, *Azərbaycan Türklərinin Təşəkkülü Tarixindən*, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1994.
- Gukasyan, V. L. “O novonaidennom spiske albanskovo alfabita”, *Sovetskaya Tyurokologiya*, 2, (1917). S. 130-136.
- İ. A. Hüseyinov ve diğərləri, *Azərbaycan Tarixi Üç Ciltte*, Bakü: Azərbaycan SSC Bilimler Akademisi Tarix Enstitüsü Neşriyatı, Cilt: 1, 1958.
- İskefiyeli, Zeynep, “Ermeni Kimliğinin Oluşmasında Din Faktörü”, *Akademik İncelemeler*, 2/1 (2007). s. 231-255.
- İsmailov, Reşid Bey, *Azərbaycan Tarixi*, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993.
- Kagankatvaçi, Moiseya. *Storiya Agvan*, Prodaetsya u Komissionerov İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankpeterburg 1861.
- Kalankatuklu, M., *Albanya Tarixi*. M. Goş, *Alban Selnamesi*. Çev. Z. Bünyadov, Elm Neşriyatı, Bakü 1993.
- _____, *Albaniya Tarixi*, Bakü: Avrasya Pres yayınları, 2006.
- _____, *Albaniya Tarixi*, Çev. Ziya Bünyadov, Elm Neşriyatı, Bakü 1993.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Albanlar Tarixi Üzerine*, Türk Tarix Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- Küçük, Abdurrahman, “Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşumu ve Konsil Kararları Karşısında Tutumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/1, Nisan 1996, s. 117-154.
- Kürkçüoğlu, Erol, “Emeviler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri ve Ermenistan’da Arap İdare Sisteminin Kurulması”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, 2004, s. 115-141.
- Mehmetzade, Mirze Bala, *Azərbaycan Tarixinde Türk Albanya*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1951.
- Memmedov, Nazim, *Azərbaycan SSR-İN Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinde İctimai-Siyasi Hayat, İktisadi-Medeni İnkişaf 1923-1991*, Tehsil Neşriyatı, Bakü 2008.
- Memmedov, T. M., Mahmudov, Y. M., *Kafkas Albanyası İlk Orta Asırlarda*, Tehsil yayınları, Bakü 2006.
- Memmedova, F. *Azərbaycan’ın (Albanya’nın) Siyasi Tarixi ve Tarixi Coğrafiyası*, çev. Safalan, R. Aslan, A. ed., Bünyadov, Z. Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993.
- Moses, Kalankatlı, *Alban Tarixi*, akt., Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Muhammedoğlu (Aliyev), Saleh, “Azərbaycan Türklərinin Oluşumuna Dair Üç Ana Görüşün Eleştirisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*, 116, Ekim 1998, s. 91-105.
- Oder, Kerim, *Azərbaycan*, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1982.
- Osmanov, F. L., *Gafgaz Albanya’sının Maddi Medeniyeti, M.Ö. IV. - M. III. Yüzyıllar*, Elm Neşriyatı, Bakü 1982.

- Özdaşlı, Esmâ, Alban “Kültür Mirası Üzerine İnşa edilmiş Tarih: Ermenilerin Hristianlığı Kabul Etmiş İlk Devlet Oldukları Miti Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, no. 2, 2016, s. 557-566.
- Özür, Nazan Karakaş, “Strabo’nun Coğrafyası”, *Coğrafya Dergisi*, 30, 2015, s. 84.
- Seyidov, M., *Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1989.
- Sezgin, Mahmut Niyazi, “Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları*, 5, Bahar - 2002, 1/10.
- Strabo, *The Geography of Strabo*, ed. H. L. Jones, Cambridge Massachusetts Harvard University Press, 11/4/6 William Heinemann Ltd, MCMLXXXVIII, London 1989.
- Şanidze, A., “Novootkritiy alfabit kabkazskiy albançev i eto znaçenie dlya nauku”, *İzvestiya İnstituta Yazıka, İstorii i Materialnoy Kulturu im. akad. N.Y. Marra*, IV. Tibilisi, Gruzinskiy Filial Akademii SSSR, 1938, 1-78.
- Togan, Z. V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Üren, Umut. “Albanya Tarihi Adlı Kaynakta Batı Göktürk Yöneticileri: “Kuzey Hükümdarı, Cebu Hakan Ve Şad Hakkında Değerlendirmeler”, *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15/1, (Haziran 2020). s. 1-10.
- Vahidov, R. M., *Azerbaycan III-VIII asırlarda*, Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Neşriyatı, Bakü 1961.
- Velihanlı, Naile, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993.
- Voroşil, G. A., *Tahirzade*, ed, Öğretmen Neşriyatı, Bakü 1993.
- Yusufof, Yusuf, ve diğerleri, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, I. Bakü 1994.
- Zeynalıoğlu, Cihangir, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Devlet Kitap Palatası yayınları, Bakü 1992.

